't WAS IN DE MEI.....

Toen ik hen voor het laatst de hand drukte op het voorbalkon van de ~~dreun~~ die ons weer naar huis terugvoerde, toen was hun laatste woord: En je schrijft er een boek over, hoor ! Vaag heb ik ja geantwoord, al was het mij zelf niet duidelijk wat ik zou moeten schrijven over die enkele dagen oorlog en die enkele weken gevangenschap. Het gebeurde lijkt nu haast een droom, een nachtmerrie, welke je een moment gevangen hield in een klemmende greep, die je naar adem deed snakken, iets onwerkelijks, dat over je heen stormde, dat je niet kende en dat je niet geloven wou; iets bovenmenselijks en iets onmenselijks. Oorlog is de naam voor wat kwam over onze grenzen in die vrieskoude nacht, toen de zon nog niet door de grijze kille nevels was doorgedrongen, toen we in het dunne duister door ~~het~~ de slapende dorp wandelden en nachtdauw nog hing aan seringen en voorjaarsbloemen. Reeds hadden de eerste schoten de stille nacht verbroken en lagen ~~de eerste~~ er jongens, getekend met de koele hand van de dood, stil te staren naar de zon, die goud en glans over de wereld kwam toverde, toen de davenende lichamen van metalen vogels ook de dieren en de rustende hoeven van ons dorpje wekten en wij verbijsterd wisten dat de oorlog over ons land trok, als eertijds over de dappere landen der Polen en Finnen.

Oorlog...ik zal je beschrijven in wat ik er zelf van zag en van voelde; ik zal je tekenen zoals je bent, met je grijpende moordklauwen en je grijnzende kaken; ik zal je schilderen in al je lelijkheid en naaktheid, zoals je slaat en vernietigt, moordt en brandt; zoals je de ziel uit ~~een volk en de ziel uit een mens tracht te halen.~~

Oorlog...je bent een ~~verachtelijk~~ verachtelijk wezen, je bent een monster, een demon, een sadistischen duivel, ~~ik heb geen woorden voor je, want~~ ik verachtt je, en ik verachtt hen die aan deze nieuwe massamoord schuldig zijn

Maar ik ~~weet~~ weet dat mijn woorden te slap zullen zijn en mijn verhaal zal eentonig worden--de verbrokkeling van de laatste splinters menswaardigheid heeft ook geen enkele verdienste.

van 24 R.I.

Ik schrijf dit ter nagedachtenis aan mijn gesneuvelde kameraden, voor mijn verminkte makkers en mijn dierbare vrienden, met wie ik lief en leed deelde in die stralende dagen van Mei.... van de Staf van het 18de bataljon

ik zal het proberen - want vier dagen ~~oorlog~~ ..... ze zijn te kort om al de verschrikkelijke te kunnen zien

MOBILISATIE
hoofdstuk I

Maandag - 6 Mei 1940 bij Staf I 24 R.J.

Ik ben niet sterk in rekenen en met getallen kan ik slecht overweg. Maar nu heb ik toch de treden geteld van de wenteltrap in de kerktoren van Leeuwen-Boven. Met de twaalf die leiden naar het uurwerk kom je aan vier entachtig. Dan zijn er nog wat aapachtige, equilibristische toeren nodig langs een met dwarslatten betimmerde balk, tussen ~~wat~~ palen door en met enige balanceerkunst over een dwarsbalk naar het luik ~~en dan~~ ben je er. Nee, Het is geen pretje om bij de uitkijkpost te komen.

Doch je moeite is niet vergeefs. Want onvergetelijk zijn de vergezichten over Ochten en Rhenen, over Druten, ~~Horssen,~~ ~~en~~ Altforst en Puiflijk-diep het land van Maas en Waal in, waar nu ~~een mistige sluier~~ over hangt, een grijze tulen sleep, ondanks de zon die krachtige pogingen doet ~~om~~ de baas te blijven ~~in het gevecht met~~ de nevels.

Was ik maar dichter! Dan zou ik een lyrisch gezang zingen over de Waal, die gingds uit de donkerte van populieren, riet en fruitbomen te voorschijn komt en in vlugge kronkels voortglijdt langs de roodgedekte steenbakkerijen, ~~langs~~ en zilvergedakte kerktorens, tussen grijsgroene graslanden voort naar de zee. Misschien zou ik de sprookjes kunnen oververtellen, die dat water meebrengt uit het Oosten of de melodietjes kunnen nazingen die het meevoert van de bergen uit ~~de vreemde~~ landen. En misschien had ik oor gehad voor de felle kreten van waarschuwing, die de Waal van over de grenzen aandraagt . Maar ik ben geen dichter.

Ik kan geen sonnet schrijven over het protestantse kerkje, dat aan de overkant van het wiel tussen knotwilgen en hoog riet tegen de dijk gedrukt staat en ik vind geen stoute ~~en oorspronkelijke~~ beelden voor de kromme en kreupele boerderijtjes of de schone en nieuwe hoeven, die neergezet zijn langs de boorden van de Waal, tussen bomen vol bloesems in wit en rose. Ik ben geen dichter, ik zei het reeds.

Ik ben bij de soldaten soldaat, met op iedere arm een streep van goud en ~~daar~~ bij de soldaten worden geen dichters geëerd, tenzij de verzenfabrikanten, die rijmwoorden vinden op sergeant en korporaal, op adjudant en luitenant, op kuch en rats, welk laatste woord reeds moeilijkheden geeft, hoewel kwats er aardig bij past, maar dat is zuidelijk. Nee, om te dichten hebben ze me niet hierboven in dit kraaiennest gestopt. Ik heb een goed handje van tekenen en zo zit ik hier half in en half uit dit torengat, dat de koster van de overkant, vader van zes kinderen, maar nog zo lenig als een panter, voor me heeft opengemaakt, en fabriceer panorama's als eens Robert Barker, maar patent heb ik er niet op.

~~En terwijl ik zo pieker en peins verschijnt~~ het ene pietluttige huisje na het andere op papier. Zo lang heb ik Leeuwen-Boven van boven bekeken dat ik de huisjes wel dromen kan en al de kronkels in de weggetjes en paden ken. Haast is er niet bij. Wie in dienst heeft haast, tenzij hij die soldij of jaarwedde haalt?

Maar aan alles komt een eind en nu zet ik het laatste huisje in de laatste straat ~~in mijn schetsboek~~. op papier.

~~Het~~ Is nog vroeg. Te vroeg in de middag in ieder geval, om reeds naar huis te gaan. Dat wekt achterdocht en achterdocht is een kwaad ding in dienst. Acht maanden praktijk leert je wel iets! En waarom zou ik al naar huis gaan? Fris speelt de wind op deze warme meimiddag door mijn ~~piek~~haren; Het is zo'n echte middag om met het hoofd in je handen te dromen over thuis en over alles wat kwam en gedaan werd , toen witte en gele aanplakbiljetten op muren en zuilen verschenen en het van mond tot mond ging: Nederland roept zijn mannen onder de wapenen.

Toen zat ik ook rustig te tekenen in ~~mijn~~ een atelier te Eindhoven en geloofde ik de praatjes maar half.

1

Het is mijn tiende of twaalfde betrekking bij de staf. Ik ben begonnen als kunstschilder. Een week of wat heb ik auto's van een rood-wit-blauw en oranje kentekenen voorzien. Daarna was ik facteur: Elke dag zorgde ik voor de bestelling en verzending van de honderden brieven, briefkaarten en pakjes. Tot ik op een dag met brieventas, fiets en de hele mikmak paardoes in een bedsloot langs de weg tussen Puiflijk en in het pikdonker met moeite de kant haalde. Veertien dagen later ik toen als commandant van een zandhaal colonne – 's morgens vroeg met een stel vrachtwagens op stap naar de zandbergen – 's avonds terug en tussen de gaan en komen het ene café na het andere. Na die uitpannende taak, die afliep toen we op een zit een paard met wagen en een juffrouw met fiets torpedeerden, werd ik hoofdredakteur van de bataljonskrant: De Jager, die wekelijks verslag deed van alles wat in en rond Puiflijk gebeurde. Ook de layout was mijn werk, waarvoor ik elke week een dag bij de drukker in Tiel doorbracht. Geregende dag! Bij al die drukte deed ik ook nog dienst als wachtcommandant, patrouillecommandant – ter opsporing e voorgeleiding van spionnen die er in bosjes, volgens zeggen, moesten rondzwerven – hygiënisch opzichter ofwel pleeduiker – Sergeant O. en O., de man die voor ontwikkeling en ontspanning zorgde –; fietsenvorderaar in Puiflijk, Leeuwen boven en Leuvenbeek en wamel, de schoonste baan die een goed soldaat zich kan wensen: Huis in, huis uit – koffie hier, thee daar, sigaartje op, sigaretje aan, zus zus, zus zo – tot eindelijk onze bataljons commandant op het luminieuze idee kwam, om van Leeuwen-Boven en omgeving panorama's te laten tekenen, zodat hij als aanvoerder van het bataljon een fantastisch overzicht zou hebben van elk huisje, beestje, boompje, elk onderkomen en mitrailleurnest dat uit de toren van Leeuwen te zien is. Ik vergeet niets, geen molshoop, geen kippenvoerder, waarbij Mesdag een kleine, het kleine jongen is. Dit dienstdoen liep me. Hier in de zon in dit uitkijkgat verschijnt

Maar de radio verdreef gauw alle twijfel.

En nog voor het avond was, zat ik in de trein en snuffelde ik in kasten en kisten en haalde ik alles voor de dag wat vroeger het Rijk me in bewaring had gegeven: Brodzak en eetketel, ransel en naaizakje, koppel en patroontas, reglement krijgstucht en tuniek, overjas en puttees, met en zonder motgaten, tot de haffopgerookte sigaretten in mijn patroontas toe.

Mobilisatie!

Dat was een woord waar vaders van gezinnen met grote kinderen van mee wisten te praten, waar trotse verhalen van de ronde deden over 14-18, hoe ze hier en hoe ze daar hadden gelegen: Avonturen van eentonigheid.

En wij, zonen van die vaders, stopten ons op dezelfde manier in ons soldatencorset en begaven ons naar de plaats van opkomst, simpel vermeld in je zakboekje. In je stoutste dromen had je zoiets niet verwacht. Dat je nog eens je bonnetje voor vrij vervoer met de lelijke rode kleur zou nodig hebben; dat je nog eens moeten tonen wat je waard was in het gebruik van geweer en handgranaten en dat je plots geen gewoon burger meer zou zijn maar soldaat, ja, wie weet voor hoelang.

Je werd soldaat, even onverschillig en even gewild luidruchtig als in de dagen van herhaling, maar toch anders, nervezuzer en vol spanning om wat ging gebeuren. Herhaling was spel en mat wat fantasie, vakantie. Met herhaling wist je hoe lang het zou duren, waar je kwam te liggen, wanneer je naar huis zou gaan. Nu spookten de vier jaar van een vorige wereldoorlog door je hoofd en nu wist je dat je niet daar zou blijven waar je de eerste dagen naar toe zou gaan.

Maarterwijl ik mijn jas aantrok, werd ik een ander mens, want er hangt iets fascinerends om die jas en die broek van grijswollen stof, iets eigenaardigs om die beenkappen en die veldmuts. 't Is alsof je met het aandoen van die uniform mee een masker opzet dat je van Jan burger in Jan soldaat omtoverd, waardoor je sigaret anders gaat smaken, beter, en je ineens onverschilliger wordt voor alles om je heen. Of komt het alleen omdat mijn vrouw zo naar me kijkt? Zag ik er zo gek uit in mijn verschoten tuniek dat met moeite dicht wilde?

Met duizenden en duizenden stonden we te wachten op de perrons, lachend en wuivend naar bekenden. Maar onder die lach voelde je een bittere wrangheid om het feit dat zo iets nog mogelijk moest zijn in onze hypermoderne wereld, met al die knappe geleerde koppen en zich opdringende heersers in Oost en West, in Noord en Zuid. Is er dan niemand die een weg weet, een middel om vrede op aarde, vrede tussen volkeren te funderen? Of schrapten die zelfde knappe koppen om wille van wat winst het woordje pax uit hun hersens?

En met weemoed nemen we de scherpe patronen aan die ons de eerste dag reeds werden uitgereikt.

Toch troosten we ons met de gedachte aan een vorige mobilisatie, die wel lang duurde, maar waarbij Nederland toch buiten de oorlog bleef, al hing onder ons een vage twijfel.

Zouden we het zelfde weer bereiken ?

Als kippen die hun ei niet kwijt konden, liepen we rond in de eerste drukke dagen op de verzamelplaatsen van troepen en onderdelen, bij het requireren van paarden, motoren en auto's, bij het opvorderen van levensmiddelen, rijwielen en alles wat een levend leger nodig heeft. Bonnen hier en bonnen daar, bonnen voor aardappelen, bonnen voor groente en fruit bonnen voor fietsen, bonnen voor paardetuigen, lampen en stro. Bonnen, bonnen, bonnen, goede prijzen-geld is goedkoop.

We sliepen 'savonds goed in het verse stro op de vloer van een bewaarschool, moe van het geroezemoes. We aten er

2. Tot de kapitein en de adjudant die ze moeten schrijven onder en tekenen er de nemuven van krijgen.

3 Daar stonden we dan te wachten ~~te gaan~~ op de perrons, te gruiniken naar bekenden, te wuiven naar vrienden, met een arm om het middel van je vrouw, je keel nu al droog van te veel sigaretten. Wij ~~dus~~ gemobiliseerd: Het lieve vaderland ~~kon~~ nu gerust zijn.

„Maak je niet ~~onrustig~~ sappel kind, d'r gebeurt immers niks!"

Onze bestemming is Delft.

4 De opgeschrikte bewoners sedig weggehurkt achter de horren en gordijnen of met een haastig aangeschoten broek over de slaperige benen stonden te loeren wat er wel mocht gebeuren. We probeerden nachtlogies te krijgen, maar de ~~wij~~ angstige moeders zagen hun dochters ~~zo~~ bedreigd en hun inwonertal reeds verdubbeld en ze schoven weg in de donkerte van de alkoven en de bezwete oksels van hun mannen.

~~En we stonden daar~~ En omdat er geen kwartiermaker te zien was, omdat er geen ontvangstcomité met de harmonie klaarstond, omdat er niets, ~~maar~~ en niemand op ons gerekend had blijkbaar, stonden we te gevedeën en tegen schuurdeuren te hangen tot we tenslotte een geschikt varkenshok vonden.

En omdat we te hondsmoe waren om kieskeurig te zijn, haalden we stro van de zolder en kropen zo maar zonder ons uit te kleden in dat hok en wisten we niets meer van kommando's e soldaten en we marcheerden en weldadige slaap in — .

met smaak de eerste kuch op de omgekeerde stoeltjes waar we niet in konden zitten,aan peuterig lage tafeltjes,waar onze knieën een stuk boven uitstaken,meubilair van kleuters;ja ook voor die kleuters zouden we gaan waken aan de grenzen en kusten.Misschien,dat zij dan in de toekomst slechts oorlog uit overlevering kennen.

Dan kwam de legerorder af: Afmarcheren naar de plaats van bestemming. Stuk voor stuk vertrokken de bataljons en we vonden onszelf terug in een spoorwegcoupé,die ons door de donkere nacht wegvoerde naar de grens waar loopgraven en stellingen,prikkeldraadversperringen en mitrailleurnesten moesten worden gebouwd. Van het lange wachten op het perron sukkelden de duisternis in.Als er een enkele maal werd gestopt,rekten we onze halzen,maar we gingen weer verder, de grenzen. Tiel was het eindpunt.

De wagons stroomden leeg en op het plein voor het station krioelde het weldra van soldaten van allerlei rang en stand. Paarden hinnikten, wagenwielen kraakten, commando's uit alle hoeken. De bewoners van Tiel kwamen aandragen met krantenbollen en chocola en nadat we ons materiaal hadden afgeladen,marcheerden we weg tussen de rijen nieuwsgierigen, langs onbekende wegen.

Klik,klak,klik klak,klonken de passen van de stappende soldaten. Er werd weinig gezegd, want de schouders werden moe van ransel en geweer, de kistjes wogen al zwaarder en zwaarder en de weg was eenzaam en achttien kilometer lang. Klik klak klik klak - tot het eindje huis begon te koken.

We bereikten een klein dorpje en er werd halt gecommandeerd. Het consigne werd gegeven dat ieder zijn eigen verblijf maar moest opzoeken.

Vier uur sloeg de klok van de toren. De opgeschrikte bewoners die reeds in nachtgewaad achter de gordijnen loerden naar wat er buiten gebeurde, klopten we naar buiten en we probeerden een nachtverblijf te krijgen.Tenslotte vonden we een geschikt varkenshok; en we waren te kiz moe om kieskeurig te zijn.We haalden stro van de zolder en we kropen daarin,zo maar,zonder ons uit te kleden. We wisten niets meer van commando's en soldaten en we marcheerden een weldadige slaap in-slapen-slapen-slapen.

We hebben het druk gehad de eerste dagen,maar zo langzamerhand kwam met veel gekanker alles in orde.Kwartieren zijn gemaakt op zolders en in schuren,in scholen en grote gebouwen. We hebben er niet veel,nee,liever gezegd er is er maar één. Langzaamaan kwam er wat geregelde gang in ons leven.

Maar wat voor een leven is dat nu eigenlijk!

"'sMorgens trekt de hoornblazer het dorp rond en slaan zijn schetterende hoorntonen tegen de gevels en muren van de huizen die soldaten herbergen.En er is haast geen huis of er ligt een militair. „Wil je niet opstaan blijf je maar liggen,moet je maar weten wat er van komt." Dat laatste slaat op de petoet die wij ook rijk zijn en die blijkbaar onmisbaar is en daarom komen de slaperige hoofden maar onder de dekens te voorschijn,want over enkele ogenblikken komt de sergeant-van-de-dag kijken en appel houden.

Overdag is het wel te harden in ons dorpje met de twee cafês en de twee slechtlopende biljards en als we een fatsoenlijke cantine hebben, verslijten we de avond ook nog wel. Overdag heeft ieder zo zijn baantje Er zijn telefonisten en ordonnansen. Die pioniert,maakt versperringen, bouwt schuttingen of timmert kribben. Die schildert de kwartieren,

herstelt muren en ramen, of zorgt als chauffeur voor aan- en afvoer. Ja, overdag gaat het nog wel, maar 'savonds. Je kunt toch niet iedere avond gaan biljarten of kaarten en niet iedereen kan schrijven of tekenen. We schaken en dammen, maar de avonden rijen zich aaneen en ~~het~~ is geen wonder dat je er velen ziet zitten piekeren over huis en familie over de zaak thuis en over andere dingen, in een hoekje van een zolder aan een tafel of op een krib.

~~De dagen de trage ze willen niet gaan...~~ van welke ouwe Bel in ~~kuiff~~ dat ook weer ? Hebt ik dat schaf!

En dan de regendagen en de bittere kou van deze winter, toe we in het holst van de nacht ijs moesten hakken, tot je puttees stijf als leer om je benen zaten en je oren en vingers ~~xxx~~ ijskorsten leken zonder leven.

~~Nee~~ Het soldaten leven is nog zo kwaad niet, zeggen de buitenstaanders en je hebt het toch goed bij Jette! Van de varkensstal zijn we verhuisd naar de hooizolder van Jet. Jet is een mager wijfie, maar ze zorgt goed voor ons. Ze praat alleen wat langzaam, wat hard en wat plat. Ze zingt eigenlijk meer, als ze praat, nee, ze schettert. Ze was eerst de dood van die ~~wel wat wantrouwig~~ ~~jegens~~ ~~de~~ soldaten, maar al omdat het allemaal stèdse waren, maar ~~beiden~~ wij waren spoedig aan elkaar gewend, al hebben zij en ome Kees, onze huisheer, menige slapeloze nacht doorgebracht als we van de overkant uit café Mulders kwamen. Maar sinds enkele weken heb ik een nieuwe eigen kamer gehuurd bij Henk en Betje.

~~En~~ De eerste grote oefeningen en eerste marsen zijn ~~ok~~ achter de rug. In volle uitrusting hebben we langs de wegen geslenterd en getirailleerd In volle uitrusting, ~~bent~~ wie ~~u~~ soldaat is geweest ~~lezer, om dat te~~ zal ons begrijpen. ? Kent u het werk van een sjouwer, van een lastdier. Hebt u zich al eens gevoeld als een volgehangen kapstok, een overbelaste wagon, een verplaatsbaar pakhuis? Niet ? Dan weet u niet wat een volledige uitrusting van een soldaat, wil zeggen. Het ~~wil gewoon zeggen~~ betekent dat je ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ tussen een geweer, een bajonet, gevulde patroontassen, een eetketel, broodzak, een opgerolde overjas en een deken, tussen een helm een gasmasker en een grondzeil met stokken, tussen pioniergereedschap, als bijl, houweel of zaag, een blikken noodrantsoen en wat handgranaten ~~gekneld zit~~ en dat je gehinderd in lopen, in het zwaaien met je armen, in het ademhalen, beurs in je schouders, in knieën en rug, moet, lopen, soms hardlopen, soms met gasmaskr ker op, en dat je dan straks ~~zo~~ moet vechten. Ongelukkig als het gaat regenen op ~~die opgepropte zolderschuit~~, op die wandelende verhuiskeet. Zelfs hard vluchten kun je niet. En zelfs onder het vluchten zou er nog een officier op je afschieten om je er op attent te maken dat een soldaat niet gekleed is als het haakje van zijn kraag openstaat.

Maar ik heb wel wat lang zitten piekeren over alles en nog wat. De klok slaat al half vijf. Vlug schuif ik het luik dicht en klauter naar beneden. Voorlopig hoop ik hier niet meer terug te komen. Misschien met een oefening. Och dat is niet kwaad, dan slaap je om beurten en je hoeft niet bang te zijn dat een „hoge" je zal verrassen. Die zijn meestal zo gebuikt, dat ze het wel laten klimpartijen als deze te ondernemen.

* Dan is het 'avonds rustig met een boek of wat tekenen en mijn slapie is een rustige kerel, waarmee je nog eens een fatsoenlijk gesprek kunt voeren, zonder de eenvige avonturen met meisjes te moeten aanhoren, zonder de nooit ophoudende gore grapjes over benen, billen en borstes, het enige onderwerp dat de meesten tot in de perfecti beheersen.

x Wat heb ik een moeite gedaan om er terwijl te piepen. Maar ditmaal zat het waterdicht. Verdomde pech dat ik net vier dagen verzwaard opgekrapt heb en mijn verlof zodoende verschoven is. Enfin wat in het val zit .....

Hoofdstuk II

Wat is het nou,..oefening,of... ?

Donderdag-9 mei 1940

Wat een beroerde dag vandaag:

Gisteren zou ik met verlof gaan,maar onderweg werden ~~we allemaal~~ allemaal iedereen teruggestuurd.x ~~En vandaag~~ Een drukte van belang,want alles moest ingepakt worden. De hele dag hebben we gesjouwd,want alles moest mee. De bataljons-en compagniesbureaux,de fourierskamers,de cantine en keukenvoorraden,alles is ingeladen in auto's en staat nu gepakt langs de straten,klaar om meegenomen te worden. Onze eigen koffers zijn ~~gepakt en~~ eveneens inpakt en staan gelabeld ~~klaar en nu maar~~ te wachten welke fase ze voor ons uitgedacht hebben. Wat zou het dit keer zijn? Fase 1, fase 2 – ?

Idioot eigenlijk,want vorige week hebben we al net zo'n zelfde oefening gehad en als je er nu wat wijzer van werd. Zwaar uit mijn humeur ~~kruip~~ stap ik in bed,maar net als ik goed en wel ingeslapen ben,klinkt het alarmsignaal: Allemaal opstaan en verzamelen!

Met een zucht ~~sta ik op~~ kruip ik uit bed en stiefel door de kamer op zoek naar de schakelaar. Ai--daar stoot ik mijn tenen tegen een koffer.

Ik kijk eens of mijn collega in de andere kamer al wakker is. Ik hoor stommelen en zuchten. O,die heeft er ook zin in blijkbaar.

Langzaam kleed ik me aan en zoek mijn uitrusting bij elkaar.Wel een mooie tijd om op te staan,half twaalf.x ~~Grommend en brommend zwk~~ Ondertussen op alles nog wat gesp ik mijn koppel vast en ga eens buiten kijken wat voor weer het is. Koud maar droog.Dat valt in ieder geval mee. Nu ik goed wakker ben raakt mijn humeur weer in betere vorm en als mijn hospita komt vertellen dat ze nog wat koffie zal zetten,drijft de bui voorbij.Per slot van rekening is er immers toch niets aan te doen en slapen doe ik vannacht nog wel. Dat heb ik bij iedere veldoefening nog gedaan. En ik ben een geoefend "soldaat".

Ik eet een paar boterhammen die mijn hospita gereed maakt en verdwijn in de donkere straat.

"De groeten aan Hent en laat mijn koffers maar staan,"

Ik laat ze niet meenemen,want ze lijden er maar van in die wagens.

Mijn hospita wuift me na. 't Is een goed klein wijfje.

Ik ga eerst Henk maar eens opzoeken. Die deelt bij grote oefeningen meestal mijn leed en mijn lot. Als uitkijkposten of iets dergelijks ~~doen we er mee~~. Het zijn makke baantjes en daar zijn we ook best tevreden mee. Hij is nu facteur en ik ben sergeant toegevoegd,maar onze kapitein heeft het niet erg op me begrepen en daarom geeft hij er de voorkeur aan om een korporaal om zich heen te hebben en krijg ik een bijbaantje.

Henk zit nog op zijn gemak koffie te drinken bij Mulders, de herbergier.

"Zullen we maar opstappen?"vraag ik.

"Goed,"antwoordt hij,"maar we zullen eerst nog ons noodrantsoen halen."

We ~~xxxxx~~ fietsen door de donkere nacht naar den menagemeester, maar als hij niet bij zijn wagen is,bedenken we dat het eigenlijk maar weer meer vracht is en laten we onze portie ~~maar~~ stilletjes in de wagen.

"Heb je je noodverband in je zak,want straks krijg je daar weer herrie mee,"zegt Henk.

Zeff → Ik heb het natuurlijk ~~weer~~ in mijn andere jas zitten.

"Laat maar ~~zitten~~ waren,"antwoord ik,"dat hebben we toch niet nodig."

"En je zakboekje en je herkenningsplaatje?"

"Ja,die heb ik bij me."

Daar trekken de compagnieën voorbij. Voorovergebogen onder het ge-

wicht van uitrusting en dekens schokken de schouders in regelmatig ritme van links naar rechts en klikklakken de schoenen door de nacht.

We groeten enkele bekenden.

Dan stappen we op de fiets en rijden over de Waaldijk naar Leeuwen waar onze stellingen liggen.

Is een koude nacht en rondom is het stil. Eentonig klotst het Waalwater tegen de oevers en suizelt het riet langs de kant. Uit de hoge populieren vliegt een kraai verschrikt op als een auto voorbijstuift. En er blaft een hond, even, dan valt weer de stilte rondom, waarin onze dynamo's krassen tegen de banden.

10 Mei 1940

Ergens slaat een klok

Een nieuwe dag is begonnen

Heftig 10 Mei 1940

Spoedig zijn we bij de kerk, maar het heeft geen zin nu op de toren te klimmen en onze post te betrekken. In de duisternis is niets te zien en als luisterpost is het geen ideale plaats. We slenteren wat tussen de hagen en lage huisjes op zoek naar onze mannen, maar ze zijn er nog niet. Rillend in onze jassen, steken we een sigaret op en vragen ons af, wat het voor zin heeft, hier rond te dalven en kou te lijden.

"Ik voel er veel voor om in bed te kruipen," zegt Henk.

"Ik prakkizeer er ook sterk over," antwoord ik.

Bij vorige gelegenheden hebben we heerlijk geslapen in een eenpersoons bedje in een van de lage huisjes. We zoeken die woning weer op, maar de schuurdeur is dicht en it is sneu voor de bewoners om ze in het holst van de nacht te wekken. We proberen of de achterdeur openstaat of soms een raam omhoogschuift. Maar alles is dicht.

De eerste troepen komen het dorp binnen en ook de kapitein verschijnt. Hij ziet bleek.

De alsz sergeant-toegevoegd dienstdoende korporaal heeft een nieuwtje.

Moet er kwaad uitzien voor Nederland," beweert hij, "de kapitein is daarstraks hals over kop naar het Regimentsbureau geroepen en uit wat ik afgeluisterd heb, krijgen we vast oorlog."

De korporaal zuigt aan zijn pijp en kijkt ernstig.

Henk en ik kijken elkaar ongelovig aan.

"Maak het nou," zegt Henk.

"Nee, dit keer is het heus geen flauwe kul," zegt de korporaal en nu hij zich omdraait zie ik dat ook hij bleek is.

"Wat heb je dan precies gehoord?" informeren wij.

Hij vertelt ons wat hij opgevangen heeft.

"En wat is er dan waar van het gerucht dat de extraverloven morgen weer door zouden gaan."

"Fantasie van den een of ander!"

Kan waar zijn, maar voorlopig is afwachten de boodschap. Hier is het in ieder geval rustig en betrekkelijk veilig ook, want eer ze de lin voor ons zijn doorgebroken is er al heel wat tijd voorbijgegaan.

Langzaam aan wordt het licht en met het licht verdwijnt alle twijfel. De nog grijsbewaasde lucht hangt plots vol vliegtuigen en hun daveren doet ons opkijken. Wat moet dat verbeelden? Zijn Duitsers zie ik door mijn kijker.

In de verte dreunen de eerste schoten van afweergeschut en de pluimen van rook hangen hoog in de lucht.

In een kluitje staan we bij elkaar bij de commandopost en staren naar de lucht. Gezichten zijn bleek, monden trekken strak.

"We zitten er in," zegt de kapitein en zijn stem trilt, "t is oorlog mannen. God allemachtig, daar raken ze al een vliegtuig ook!"

Maar nee,het zijn slechts de rookpluimen van de projectielen uit het afweergeschut dat een eind verder staat te razen.

"Ieder op zijn post,zoals bij oefeningen!"

We haasten ons weg en ik verdwijn met mijn kijker naar de toren. De dorpelingen komen op het geraas der vliegtuigmotoren naar buiten en ik waarschuw hen voor de scherven van het afweergeschut, dat nu onophoudelijk dreunt.

Ontzettend hoog vliegen de toestellen boven ons over en er is nog geen kijk op,een van hen te raken.

Ik deel mijn uitkijkpost met een wachtmeester van de artillerie. Hij is van mening dat de toestellen een aanval gaan ondernemen op Engeland. Dat is aannemelijk,want geen enkele bom valt en geen aanval wordt ondernomen op onze stellingen. Henk komt bij ons zitten.Hij weet ook niet wat hij er van moet denken.Misschien gaan die toestellen de zee vol mijnen leggen,zoals de Engelsen gedaan hebben voor Noorwegen. Als er enkele uren verstrijken en ik een kop koffie ga drinken aan de overzijde hoor ik de eerste berichten:De Duitsers hebben met tanks onze grenzen geschonden. Het ene ~~bericht~~ volgt ~~over~~ het andere.Parachutisten hier,parachutisten daar.De Hollanders houden stand bij de Maas.

Ik kan niet langer luisteren, want nu moet ik zeker in mijn toren blijven.

"Het Is mis Henk,"zeg ik,"ze zitten al over onze grenzen!"

"Ja,"zegt hij en lacht ~~met~~ onnozel,"nou dan gaan we maar weer uitkijken.In ieder geval zijn ze nog niet zo gauw hier. En als ze hier komen,bijten we ze de strot af."

Asjeblieft,die Henkie is nogal strijdlustig op de vroege morgen.Ik voor mij voel er geen klap voor om te vechten en het liefst zat ik maar ergens diep verborgen onder de grond,bom-en scherfvrij.

Als grote vogels trekken de toestellen over ons heen,twee aan twee of drie aan drie,sommigen in razende vaart anderen in statige vlucht alsof het hun niet aangaat dat onder hen verwoed geschoten wordt.

Ze vliegen later en het duurt niet lang of het eerste toestel komt naar beneden.Een steekvlam,plots een laaiende gloed,dan storte de brandende massa naar ~~beneden~~ de aarde. Een vleugel breekt af en zeilt verder weg. Ademloos volgen we de drie parachutisten,wier witte valschermen helder afsteken tegen de blauwe lucht. Een andere heeft minder geluk. „Die valt hardstikke te platter", zegt Henk.

~~Maar~~ Van de andere zijde komen nieuwe toestellen laag aangevlogen. Verwoed dondert het afweergeschut en een der toestellen verdwijnt uit de formatie en ~~stort~~ wervelt als het vorige brandend omlaag. Twee parachutisten redden zich.

Wij kijken elkaar aan. Dat zijn ón ze schutters .Als ze maar wat laag komen dan raken we ze wel.

Het succes maakt ons de mannen ~~wat~~ overmoedig.

Op het vlakke dak van het schoolgebouw aan de overzijde wordt een lichte mitrailleur opgesteld en het volgende toestel dat laag overkomt wordt beschoten. Maar het vliegtuig keert,duikt plots in razende vaart naar beneden en scheert vlak over het schoolgebouw. Bem,bem,bem,ratelt de mitrailleur van de Duitser en overhaast nemen de jongens de vlucht. De kogels ketsen tegen de ~~muren~~ stenen van de kerktoren.In allerijl dekken we ons achter de muren.Fluitend gieren kogels over ons heen.

Mijn hart bonst bij die eerste aanval op ons. Die torenruimte wordt me ineens te eng en ik zoek wat beter dekking als ik weer voorzichtig door de luiken naar buiten kijk. Ik ben blij dat Henk me komt aflossen.

In de rieten leunstoel van het oude vrouwtje aan de overkant kom ik

wat bij van die eerste emoties.

Ze schept stamppot op voor me en terwijl ze in de zwartijzeren pot roert,klaagt ze:

"Dat dat nú net moet gebeuren.Ik moest vandaag naar het ziekenhuis in Nijmegen.Ik kan haast niets zien. En we zullen wel ons huis uit moeten,niet mijnheer?"

"Ja,daar zal geen ontkomen aan zijn,"antwoord ik en probeer enkele happen van de stamppot met worst naar binnen te werken. ~~Maar een prop zit in mijn keel~~.

"En waar zullen ze ons naar toe brengen ?"

Dat is een moeilijke vraag.

"In ieder geval naar een plaats waar het veilig is en waar niet gevochten wordt,"antwoord ik ~~vaag~~. Ik heet orakel van Delphi.

Ze komen het oudje waarschuwen dat ze zich klaar moet maken voor vertrek. Ik zie een enkele ~~druppelkijk~~ traan langs haar gele gegroefde wang glijden.Maar ze houdt zich kranig en zegt:

"In Gods naam dan maar."

Ik ga met haar mee naar buiten. Ze kijkt eerst nog even in keuken en stal en sloft dan naar de grote weg,waar reeds enkelen staan opgesteld. Ze komen nu van alle kanten,op dezen werkdag in hun Zondagse kleren. Ze komen met fietsen en met kinderwagens,vaders en moeders met zes,met zeven kinderen,ze komen,stokoude mannen en gebogen vrouwen met knikkende hoofden en bevende handen,ze komen en kijken nog eens om naar hun huis en hun erf en dan stappen ze voorbij in een bonte stoet,langzaam,want iedereen moet meekunnen.

Ik klem mijn tanden op elkaar en knijp mijn handen om de leuningen van het brugje waarop ik sta.

Ze trekken voorbij,de mannen en vrouwen,de kinderen,maar ik zie ~~ze~~ niet meer,~~want een waas van tranen vertroebelt mijn ogen~~,al doe ik ~~krampachtige pogingen om ze te bedwingen.Een soldaat,die huilt...moet daar het vaderland,moeten daar die wegtrekkende stoet op vertrouwen~~? Ik zie den pastoor langs de weg staan en handen reiken aan zijn parochianen. Wat zal er overblijven van het dorpje?

~~Ik kruip weer~~ in ~~mijn~~ de toren. Ginds over de Waal varen de eerste boten voorbij,volgepakt met bewoners van het Maas en Waal gebied. Ze vluchten voor de oorlog ,ze vluchten voor de dood. Maar waar zal het veilig zijn ? Angstige berichten kwamen daarstraks door de radio dat overal in het land zwermen parachutisten ~~als parasieten~~ neerstrijken. Maar hier in het dorp is het ook niet veilig. Daar stort aan de rand ervan het negende toestel branden d omlaag.

Als Henk me komt aflossen ga ik een dutje doen op de kerkkussens vlak voor het artistiek gebeeldhouwde beeld van Maria,waarachter door de paarse en bontgekleurde glas-in-loodraampjes fantastische lichtstralen naar binnen vallen. ~~Ik voel me wonderlijk veilig bij dat beeld en terwijl ik wat bid aan mijn rozenkrans valt de avond langzaam over het verlaten dorp~~. Langzaam verstijft de dag

Later ontmoet ik den pastoor.

"Moet U niet evacuëren?" vraag ik.

Hij schudt het grijze hoofd en maakt afwerende gebaren met zijn handen.

"Nee,nee,"antwoordt hij,"nee,mijn kerk laat ik niet in de steek."

Steeds donkerder wordt het rondom. Ik stuur Henk weg naar de commandopost om te vragen wat er moet gebeuren vannacht. Hij komt terug met

kuch en worst en met de boodschap dat we kunnen gaan slapen. We moeten zelf maar voor een onderdak zorgen.

Ik stel voor in de kerk te gaan liggen op de kussens. Daar kunnen we een heel bed van maken.

"Veel te koud,"antwoordt Henk. "Laten we liever naar dat huisje gaan aan de overkant."

"Daar komen we niet in,"zeg ik,want ik heb gezien dat het oude vrouwtje de boel heeft afgesloten.

We proeberen ieder raam,lichten de klink van de deur op,maar vergeefs,alles is potdicht,behalve het keukenraampje,maar daar kun je maar net je hand doorkrijgen omdat het stuit tegen de gootsteenpunt.

"Niks aan te doen,"meent Henk.

We gaan eens in de schuur neuzen. In een hoek knort een varken en in de andere hoek staat een geit. Tegen de wand hangt een kist met tralies,waarin ~~Piet konijn~~ een konijn onrustig heen en weer springt.

We gooien aardappelen en meel in de varkenstrog,en spreiden handen vol gras en koolbladeren voor de geit en het konijn uit,zodat ze de eerste drie dagen wel niet zullen verhongeren.

Dan ontdek ik plots het W.C.raampje,dat open staat en slechts door een stukje gaas is afgesloten.

"Daar kun jij best doorheen,vader,"zeg ik en ruk meteen het gaas voor het raampje weg.

""'k Geloof het ook wel,"zegt Henk," eerst die rommel af."

Hij gooit helm,geweer en gasmasker aan de kant en steekt zijn hoofd door het gat. Ik geef hem van achter een zetje en druk hem door het venster. 't Lukt,want hij is nogal smal van schouders. Spoedig zitten we als grootvorsten in de rieten leunstoelen en luisteren naar de laatste berichten door de radio. Ik steek het petroleumlichtje aan en zet de tienpersoonskoffiekan,die nog behoorlijk vol zit, ~~er op~~. De koffie gaat pruttelen. Met wat kuch en worst smaakt dat best.

Het wordt bedtijd.

In de slaapkamer naast de keuken vinden we een opgemaakt bed.Geknipt voor ons en we praten er niet eens over.

"Zullen we er zó inkruipen ?"

"Nee,"zegt Henk,"ik kleed me uit."

Dat doe ik dan ook maar en spoedig slapen we na de eerste emotievolle oorlogsdag rustig in het bed van de twee oudjes die evacueerden en die misschien niet zo'n lekker bed ter beschikking hebben op het ogenblik.

Maar dan begint mijn fantasie te werken en ik droom een onwezenlijk verhaal van inslaande granaten en vallende bommen.Ze komen al dichter en verpletteren ons huisje en ik zit ineens rechtop in bed en maak Henk wakker.

"Geef me je zaklantaarn eens,word wakker,".

"Ga toch slapen,"bromt Henk ,"d'r is niks aan de hand."

Maar ik moet en zal eerst rondkijken in het kamertje. Naast het bed staat mijn broek nog als een dronken man rechtop en aan de stoelleuning grijnst mijn gasmasker.

Ik ga weer liggen en kijk door de ruitjes. Met tussenpozen flikkert een lichtstreep tegen de lucht en in de verte hoor ik het doffe dreunen van artillerie.

Dat moet de Grebbelinie zijn.

~~God~~,Wat staat ons hier nog te wachten? Op het ogenblik is het van geen belang ~~Ik vouw mijn handen en val weer in slaap.~~ Maar dan komen in mijn droom de Duitsers aanstormen met gevelde bajonet, gelijktijd heb ik de loop van mijn geweer en mijn hoofd dreigt te barsten van spanning - Ondanks ~~ondanks~~ ~~en~~ ~~ik~~ ~~ik~~ ~~ik

OP DE VLUCHT...

Hoofdstuk III

))))))))))))

Er valt een vaag gerucht door het kamertje waar wij slapen en als ik er ~~van~~ wakker word, kan ik me niet realiseren wat het kan zijn. Het is alsof er iets over de weg schuurt, wegvlucht en opnieuw aan komt druisen. Het is als werd de grond omgewoeld met scherpe werktuigen. Langzaam dringt het tot me door: Daar rijden mensen over de weg op fietsen en het geruis is het knarsen van de banden in het grint.

Ik kijk op mijn horloge. Het is half twee.

Het doffe gedreun in de verte is nog niet verstomd en voortdurend flikkert een vlammende streep door de ruitjes naar binnen.

Ik voel me onbehaaglijk.

Er hangt iets vreemds in de lucht, iets in dat knarsen van het grint maakt me nerveus. Henk slaapt en rustig gaat zijn ademhaling, maar ik houd het in bed niet meer uit.

Vlug schiet ik in mijn broek en kleed me half aan. Voorzichtig om Henk niet te wekken schuifel ik in het pikdonker naar buiten en kijk naar de weg. Over de weg naar de dijk fietsen onophoudelijk soldaten. Zouden het onze compagnieën zijn ?

Ik roep.

Daar duikt uit het donker een ordonnans voor me op.

"Ben jij het sergeant ?"

"Ja...wat is er aan de hand ?"

"Ik kô je niet vinden," zegt hij in zijn Westfries afgebrokkeld taaltje, "we gaan terugtrekken. Ze bên al weg, de staf."

"Waar naar toe ?"

"Naar Tiel ? Ik moest je komen waarschuwen."

Wat een geluk dat ik wakker ben geworden. Die ordonnans had ons in dat huisje nooit gevonden en dan hadden we daar gezeten met z'n twee-tjes.

Ik ren naar mijn slaapkamertje.

"Sta op Henk," roep ik en zoek haastig mijn spullen bij elkaar. "Schiet wat op, want de staf is verdwenen..ze vluchten."

"Mij best," antwoordt hij, "ik blijf slapen. Vorige nacht hebben we ook al geen bed gezien."

Ik sta een ogenblik sprakeloos. Is hij nou wakker of meent hij dat? Hij gaat recht in zijn bed zitten.

"Maak nou een beetje voort!" dringt ik aan.

Maar hij gaapt eens en krabt in zijn haren.

"Kalm aan," antwoordt hij slaperig, "we hebben tijd zat!"

Hoe weet jij dat nou," zeg ik nijdig, "je weet toch net zo min als ik wat er aan de hand is !"

Door de ruitjes springt weer de rosse gloed van weggeschoten projectielen. Ik wil weg hier, met de troep mee.

"Dan ga ik alleen."

"Goed hoor," antwoordt hij.

Ik ga naar buiten en zoek mijn fiets. Op de hoek wacht ik, maar hij verschijnt niet.

Het licht van een zaklantaarn flitst in mijn ogen.

"Hallo,sergeant,wat sta jij hier..ga je niet mee ?"
Het is een man van de staf.
"Jawel,"antwoord ik,"maar ik wacht op Henk.Die komt zó."
We blijven een poos aan de kant van de weg staan. Maar Henk schijnt nog steeds geen haast te hebben.
"Weet hij waar we naar toe gaan.?"
"Ja,dat heb ik hem gezegd."
"Kom dan maar mee,"zegt ~~de man van de staf.~~ "Onze troep is al een hele poos weg. En Henk komt vanzelf wel."
Ik aarzel,maar de ander springt op zijn fiets en dan volg ik hem de hoogte op naar de Waaldijk.
Langzaam fietsen we door, maar dan komt een volgende troep ons achter op en klinken beveleh: Niet stoppen,doorrijden!
~~Dan rijden~~ we door in de donkere nacht langs de Waal,waar telkens lichtstrepen ~~in~~ werkaatsen van het geschut aan de overzijde. Moeilijk is ~~die tocht~~ en we hebben al onze aandacht nodig om op de rechte weg te blijven. Nog voor Wamel halen we de staf in.
Ik informeer waarom we onze stellingen verlaten.Zijn de Duitsers op komst? Waarom houden we geen stand ?
"Volgens de luit gaan de Fransen onze stellingen bezetten en schuiven wij op naar het Noorden."
~~Zouden~~ de Fransen al zo dichtbij zijn ? ~~Ik twijfel aan die bewering.~~
Het begint reeds te schemeren als we in Wamel halthouden. En uit de wirwar van karren en vrachtwagens,van motoren en voertuigen van allerlei soort,duikt ~~plotseling~~ Henk op.
Hij is boos.
"Je bent me ook een mooie,"zegt hij.
"Ik heb lang genoeg op je gewacht,"antwoord ik,"nou moet je niet net doen of ik je in de steek heb gelaten."
Hij zwoert maar wat.
We moeten de pontonbrug over,maar het duurt nog wel een uur voor we aan de beurt zijn.
Dan trekken we tussen paarden en karren,over de brug,die kraakt en kreunt van het gewicht en de stappende voeten en hoeven.
Laag hangen de grijze wolken boven ons en we horen het geronk van vliegtuigen. Als die ons nu aanvallen hebben we nergens dekking. Opgelucht stappen we eindelijk aan de andere oever en dan zien we werkelijk de eerste vliegtuigen uit het wolkendek schieten en over het water scheren.
Maar ze vuren niet.
Langs de eeuwenoude wallen van Tiel fietsen we verder in de richting van Mourik. De dag is aangebroken en onophoudelijk worden we nu bestookt door vliegtuigen,maar de bomen geven ons goede dekking. Ze duiken uit de wolken,van links en van rechts,maar bij iedere aanval laten we onze fietsen vallen en kruipen we hals over kop achter de boomstammen en tegen de berm van de sloot.
Zo gaat het steeds verder.
Op een gammel damesfietsje komt ons een korporaal van de M.C.achterop. Zijn helm is van voren opengescheurd door een kogel. Vorige week is hij overgeplaatst naar 26 R.I. het dodenregiment dat langs de grenzen ligt. Zijn gezicht is bleek en het lijkt of hij jaren ouder is geworden.Hij heeft ~~reeds~~ gevochten bij het Maas-Waalkanaal. Hij vertelt ons,hoe de Duitsers onverwacht aan de overkant verschenen en hoe reeds bij de eerste schoten veel jongens vielen. Hij zelf zat in een kazemat,maar zodra had hij niet enkele schoten gelost of een tref-

fer versplinterde zijn mitrailleurloop. Er zat toen niets anders op, d maar ~~om~~ de loop te gaan. Mijn kameraad moest ik dood achterlaten en i zelf had geluk omdat de kogel afschampte, vertelt hij verder. Op hande en voeten heb ik toen uren door de velden gekropen en toen over slote en akkers naar Afferden, waar tegen een van de huizen dit fietsje ston En omdat daar geen soldaten lagen, ben ik maar door gefietst tot ik no weer bij mijn oude regiment terecht ben gekomen.

D'r waren een hoop Brabanders en Limburgers bij het 26ste vertelt hij weer. De meesten begonnen hardop te bidden toen de Duitsers versch nen, ~~maar~~ later hebben we als razend geschoten. Maar ze ~~schoten~~ vuurden terug met projectielen die een hele kazemat ineens opbliezen.

Hij heeft al iets van oorlog meegemaakt. Wat wij gezien hebben is slechts kinderspel geweest.

We bereiken Mourik.

~~Voorlopig~~ Zijn we brigadereserve en blijven ~~we~~ in Mourik hangen. Reserve, dat is zo kwaad nog niet. Reserves komen pas in de strijd, wan neer het voor de anderen hopeloos wordt. En eer het zo ver is! We heb ben fiducie in onze jongens en...we zijn hoogst egoïstisch.

We slaan onze kazematten op in de buurt van een slagerswinkel. Ik koop een worst en was me onder de pomp en als om acht uur de nieuwsbericht komen van het A.N.P. verrast de slager ons met thee. Goeie slager!

Ik ga op mijn eentje het dorp in. Het ronde marktplein wordt bezet door een grote protestantse kerk. Maar daarachter in een nauwe straat zie ik de torenspits van een nietig kerkje. Enkele mannen ~~zie ik naar~~ buiten ~~komen~~ en ik vermoed dat deze kerk een katholieke is.

Ik stap naar binnen en vind een kleine kapel, waarin enkele mensen bidden. Ik leg mijn helm op de bank en sluit mijn hoofd in de handen. Tussen die bekende beelden en de stilte rond het altaar heb ik mijn rust teruggevonden.

Wonderlijk opgelucht ga ik naar mijn makkers terug.

Voorlopig luidt het consigne: Slapen.

Henk en ik vinden een huisje bij een oude tante, die niet erg vrien delijk kijkt als we om een bed vragen. We kunnen in de voorkamer ligge als we willen, maar een bed heeft ze niet.

Goed, we nemen genoegen met de voorkamer.

Moe strekken we ons uit op de vloer, het hoofd op ons gasmasker en met onze jassen als dekens. Maar de vloer is hard en de davernde autos en ratelende wielen van wagens, die ~~onophoudelijk~~ voorbijtrekken, geven de slaap geen kans. En tenslotte staan we stijf en met een zwaar hoof op, in de hoop dat de oude tante wat thee voor ons klaar zal maken. Maar ze kent geen soldatenleed ~~en~~ Haar thee is slap en haar ~~woorden~~ ook. We zoeken dan maar een ander kwartier en komen ~~t~~recht bij een ~~kl~~ kleermaker die zelf de vorige mobilisatie meemaakte en die weet wat e soldaat toekomt. Hij biedt ons een bed aan en smeert kadetjes; Hij zet koffie en thee en probeert ons op alle mogelijke manieren naar de zin te maken.

De dag verglijdt.

We drinken nog een glaasje bier en zoeken onze kameraden op van de goederen- en munitietrein en als het gaat schemeren ~~kruipen we in bed~~

Als ik goed en wel ingedommeld ben, moet ik er uit om appel te houden. Het heeft niet veel zin en is onbegonnen werk, want de jongens liggen in allerlei houdingen en standen in het stro op de vloer van

een cafézaal. Licht mag ik niet maken,dus ik scharrel maar wat rond met een zaklantaarn.

Tenslotte ga ik maar weer naar bed en als ik me heb uitgekleed en opnieuw mijn ogen dichtdoe om te gaan slapen,word ik weer gehaald.Nu moet ik Henk gaan afloosen,die bureauwacht heeft.

Zover komt het niet,want voordat ik goed en wel aangekleed ben,komt het bericht dat we op moeten rukken naar Amerongen.

Het wordt weer een nachtelijke fietstocht langs de Overbetuwse wegen. Zwijgend volbrengen we de urenlange rit in de koude nacht.Rillend zoeken we tenslotte dekking onder de bomen van de weg van Amerongen naar Rhenen. En in het natte gras,terwijl de mist nog hangt tussen de bomen proberen velen nog hun verloren nachtrust in te halen.

Henk en ik gaan een uitkijkpost bezetten in een molen die met zijn witte romp hoog boven het land uitsteekt. Langs de meelzakken en bestof te trappen klimmen we tot onder de kap,waar we door het luik uit kunnen zien naar de donkere bossen van Rhenen. Daar dreunen onophoudelijk kanonschoten,maar we kunnen zelfs met onze kijker niets van krijgsgewoel of gevechten ontdekken.

Stralend hangt de zon over het lichtgroen van de weiden en het donkere groen van de boomtoppen. Spelend glijdt het licht over de gele akkers en frisse velden.Traag trekken langs de felblauwe lucht,die over de wereld koepelt,witte wolken in grillige vormen. De wereld staat in brand en het is Lente.

Het is Lente en Mei,het is Zondag en Pinksteren. Feestdag van de Heiligen Geest,die harten en geesten verlicht.

Wie denkt nu aan Lente en licht? Wie heeft tijd voor God en Zijn hoge feestdag ?

Oorlog vraagt niet naar feestdagen,oorlog voelt niet voor zon,oorlog kent geen Lente.

Oorlog betekent haat en bloed en opgezweepte razernij.

Geen vlam zal het verstand verlichten van hen die dragers zijn van den dood.

En toch schenkt God hun Zijn zon.

De boeren rondom staan met strakke gezichten te staren naar de kant vanwaar het geweld zal moeten komen. Evacueren hebben ze niet gewild,want niemand kon scheiden van zijn hoeve en zijn land.

Als de Heer het wil,zal Hij ons helpen.

Zij staan stil en stevig in hun geschuurde klompen met de handen in de zakken te kijken naar de lucht,hun rode nekken stoer en sterk boven de zwartlakense pakken.Zij zullen niet wijken van hun grond,dan voor geweld. Dat geweld zal misschien schaden en vernietigen,het zal stormen over het land en breken aan de muren van hun huizen. Maar dan nog zullen die boeren en boerinnen hier staan met gevouwen handen en vastberaden zeggen:

Als de Heer het wil,het zij zo.

De morgen verstrijkt in wachten en uitkijken.

Bij vriendelijke mensen eten we een boterham met basterdsuiker en kijken naar de voorbijtrekkende artilleristen,die op weg zijn naar Rhenen.

Tegen de middag trekken wij terug op Amerongen.

Slapen.

Zullen we nu eindelijk onze schade eens in kunnen halen?

Wij vinden een goed kwartier bij een oud moedertje.Ze wijst ons een

7 pag 13 *

En ~~worden~~ moeten handgranaten uitgereikt worden

Het zijn handgranaten zonder vellingen en onze ~~kapitein~~ bataljonskommandant roept om assistentie, of er iemand is die weet hoe de vellingen in die eieren moeten gestopt worden. Hij staat daar met een flinke linnen zak vol metalen pijpjes die de dodelijke springstof bevatten.

Geen mens meldt zich.

De officieren kijken onnozel.

De onderofficieren doen of hun neus bloedt.

Ikzelf ~~sneuvel~~ ~~loop~~ prijk met een praktijk goudgebroderde handgranaat op mijn mouw. Ik was meester handgranaatwerper, maar dat was hier jaren geleden bij de eerste oefening. Ik zorg dus dat de kapitein mijn mouw niet ziet. Jaarlijk, o schande, ik weet echt niet die vellingen op een raad.

~~En~~ Dan moeten we ze maar begraven zeg de kapitein klaar, ze zijn te gevaarlijk om mee te nemen.

En ~~dan~~ onder een boom ~~op~~ langs de weg wordt een kuil gegraven en diep onder de grond verdwijnt de zak met vellingen. ~~E~~

Geen mens begrijpt dat we er ook een deel van ons eigen graf mee graven – ~~maar~~ Dorlog is voor de kapitein en ons ~~een~~ een spelletje van onder de bomen blijven en niet gezien worden!

Pandoerders-

heerlijk bed en vertelt van haar zoon die ook onder de wapenen is. Ik zie angst in haar ogen en hoor angst in haar stem. Ik zie langs haar heen angst in al die ogen en in al die harten van hen die mannen en broers en zonnen nu klaar staan langs de kusten, bij de vliegvelden en de grenzen.

Wij speuren angst in ~~onze~~ elkaars ogen en wij zwijgen.

Als we ons gewassen hebben strekken we ons behaaglijk uit onder de heldere lakens.

"Als we nu maar eens een uur of vier konden slapen," zegt Henk.

Ik zucht.

Spoedig zijn we in het land der dromen.

Een uur later worden we gewekt. Als we buiten komen, staan de bataljons al aangetreden. Er hangt een stilte rondom. En de gezichten der officieren staan strak en bleek.

Een speciale opdracht voor het 1ste bataljon:

De Grebbeberg versterking brengen.

Maar wie in Mei sterft, in de aarde
De wijdingsvol is en verweld
Van God; wie hart noch leven spaarde
Om land en broeder, wordt gehuld
In 't zuivere lijnwaad van Gods handen,
Gebalsemd met zijn geurig bloed
Dat levend maakt en lustwaranden,
Goddelijke, ontdekken doet. Loe Maas

Hoofdstuk IV

Grebbeberg 1ste Pinksterdag
12 MEI 1960

Moe klimmen we op onze fietsen. Dat uurtje slaap heeft niet veel geholpen ~~en~~ Onze hoofden zijn zwaar en loom onze benen. Wat kan een mens moe zijn

Richting Rhenen!

Dat wordt beroerder.

Twee dagen hebben we daar het daveren van onze artillerie gehoord, vlammen zien ~~schieten~~ opflikkeren ~~over de donkere bostoppen~~ en de scherpe knallen vernomen van vijandelijk vuur.

"Wat is er feitelijk aan de hand? "informeer ik bij onzen luitenant.

"We moeten versterking brengen ~~op~~ in de Grebbelinie."

Dat snappen we niet goed. We leven nog steeds in de veronderstelling dat de Duitsers bij Nijmegen worden tegengehouden en dat de Grebbelinie gemakkelijk is te houden. Het is trouwens het beste wat we hebben aan stellingen en tegenstand.

We fietsen door Amerongen en later door. Elst

Verschillende regimenten passeren ons en artillerie dondert achter ons aan. Bij iedere huisdeur staan groepjes mensen. Bezorgde gezichten, ~~sommige~~ en angstige ~~vertrokken~~, kijken ons na. Hoe meer wij Rhenen naderen, hoe ~~meer er langzaamaan een klemmend gevoel in onze kelen stijgt, ~~xxxx~~ een drukkend~~xxxxx~~ op je slapen, die niet wijken wil~~ ondanks het prachtige weer en het mooie landschap. Als je hier met vakantie was zou je meer ~~genieten~~ plezier hebben en niet hoeven te dekken in de schaduw ~~van~~ struiken en bomen.

Daar schitteren de eerste zonnesprankels op het Rijnwater en hoog ~~priemt~~ de slanke Cuneratoren in de lucht. Maar hoe kun je daar nu van genieten als onophoudelijk vrachtauto's passeren en munitiewagens langs de weg daveren. Als voortdurend kanonnen bulderen, bataljons passeren en projectielen uit elkaar spatten.

Bij de ingang van Rhenen stappen we af. Onze fietsen blijven liggen langs de kant van de weg en onze kleine luitenant gaat een toespraak houden.

"Het eerste bataljon van 24 R.I. is bekend om zijn goede geest en paraatheid en daarom heeft de commandant van het veldleger ons een speciale opdracht gegeven om de mannen van de Grebbeberg af te lossen en daar versterking te brengen. De C.V. vertrouwt er op..."

Ik hoor het verder niet meer. Omdat je zo'n goede geest bezat, omdat je zo'n reuzebataljon was, wordt je naar ~~de~~ gevaarlijkste plekje van ~~Nederland~~ gestuurd. ~~Het Moet~~ natuurlijk een eer zijn, maar ik zie Henk door zijn haren strijken en wat spottend grijnzen. En zuurzoet zijn de gezichten der anderen, de traditionele glimlach van boeren die kiespijn hebben.

"Zijn ~~wenou~~ uit, Henk!"

"En reeds voor onze dood geprezen."

De manschappen worden ingedeeld en ieder van ons, sergeanten, krijgt drie man toegewezen. 'T Lijkt wel een oefening bij herhaling, waar je soms de compagniescommandant en de compagnie tegelijk voorstelde. In een in aanbouw zijnde badinrichting kunnen we nog wat uitrusten. En als we op de grond, in de vensterbanken en op de centrale verwarming zitten, vallen er wat ~~mopjes~~ rondom. De korporaal-cantinebaas, pas afgezet wegens een ongeoorloofd slippertje naar huis, met nog zoveel dagen streng tegoed, meent dat hij die straf wel niet meer zal uitzitten. We grijnzen.

~~De fantast-medisch student-tekenaar~~ De een kaffer en probeert de stemming wat op

te vrolijken door luidruchtigheid en een sergeant, ~~die last van vetzucht heeft~~, veegt eens langs zijn voorhoofd en informeert of de verwarming uit is.

Toch is die vrolijkheid maar uiterlijke pose. En al zegt dan een zorgeloze stem ook dat er nog niets verloren is en al weet je dan op zo iets ook niets te antwoorden, toch wordt je je vaag een naderend gevaar bewust, dat probeert je zenuwen de baas te worden en waardoor je hand wat trilt als je je sigaret naar je mond brengt. Juist die sigaretten bewijzen dat de jongens nerveuzer zijn dan ze willen bekennen. De inhalen zijn te diep.

Er klinken commando's en we moeten naar buiten om munitie in ontvangst te nemen. Nog zestig patronen bij de last die we al meeslepen. We gooien de doosjes weg en stoppen de houders in broekzak en jas. Eer je 120 patronen verschoten hebt moet er al heel wat gebeuren! We kunnen er ook niets aan doen dat onze kijk op oorlog zo primitief is.

Vliegtuigen ~~daveren~~ door de lucht, links en rechts en vlak over het water.

"Eigen toestellen!" wordt er geschreeuwd, terwijl wij dekken.

Dat kan ook niet anders. Met een slakkengangetje zien we een drietal stokoude kisten door de lucht zweven. Veel geschreeuw, weinig wol. 't Zijn de eerste die we zien en de laatste. We hadden ze met tien- en twintigtallen verwacht, al was het om ons maar wat moed in te blazen, maar van die kolenkisten daar boven ons kun je niet veel verwachten. Och, de piloten doen misschien al net zo hun best als wij hier beneden.

Voorwaarts.

Nu gaat het er van komen.

Voor we bij de brug zijn heb ik al drie keer omgekeken of ik mijn mannetjes nog wel heb. Twee zijn er van de jongste lichting, negentien of twintig jaar. Ze knipogen telkens als ik omzie. Nou, daar hoef ik geen kindermeisje over te spelen. Die volgen me, ~~door dik en dun~~.

Wonderlijk is het, hoe meer we naar voren gaan, hoe rustiger ik me voel. Die knellende band om mijn maag verdwijnt en de Twenty Grand smaakt me bijzonder.

We gaan de brug over.

"Schiet ze neer!" zegt de sergeant op de brug, die daar wacht heeft. "Het zijn maar enkele voortroepen, die we gemakkelijk kunnen hebben. En de Fransen zitten vlakbij!"

Heb je ons moedwillig bezwendeld, sergeant? Of wist je ook niet beter ? In ieder geval doen jouw woorden ons laatste greintje angst verdwijnen.

Verrek, die enkele Duitsers die in de bossen zitten en die daar natuurlijk het zaakje bespionneren zullen we een warme ontvangst bereiden en laat verderop de Fransen maar vechten. Per slot van rekening gaat het tussen die twee.

Rhenen ligt er intussen al sterk gehavend bij. Alleen de hoge toren staat hoog en trots als was hij boven dit onmenselijk mensengedoe verheven. Maar vele huizen hebben reeds hun hoofden gebogen voor het geweld. Het lijken bedelaars met gescheurde kleren en verwonde lichamen. In de etalages staan de waren open en bloot voor het grijpen. Chocoladedozen, wijnflessen, stapels broeken puilen naar buiten. Glasscherven liggen gezaaid over de grond. Daar brandt een woning en een seringenboom ervoor heeft zijn zomerkleed verloren.

Bens...

~~Daar~~ slaat een granaat in. De grond dreunt onder onze voeten. Ko-

gels fluiten en slaan ketsend tegen de muur.

We stuiven uiteen en dekken ons achter muren en bomen.

't Is al weer voorbij.Zeker wat verdwaalde projectielen.

De kleine luitenant houdt weer een toespraak.

"We zitten midden in het gevaar.En in vredestijd ben ik misschien wel eens wat streng opgetreden.Maar vertrouw nu op ons. Wij hebben meer geleerd dan jullie.Doe dus precies wat je bevolen wordt al lijkt het je nog zo gek!"

Ik knipoog naar Henk. Zou Haantje-pik ,de bonnenjager, waar we negen maanden last van hebben gehad,ineens berouw hebben? Of ben je bang, dat er achter je plots een verdwaalde kogel zou komen aanvliegen? Nou maak je geen zorgen.Wij volgen je door dik en dun!

De bataljonscommandant neemt het kommando over.Hij beveelt dat de staf voorop zal gaan,geflankeerd door de 2de en derde kompagnie.De eerste kompagnie volgt middenachter.

Links van de grote weg ligt een open veld. Dat zullen we betreden. Maar daar komt plots een vluchtend regiment huzaren de hoge weg af. We staan ontzet naar dat toneel.

In hopeloze wanorde komen officieren,soldaten,paarden,de weg afhollen,geweren in de arm,pistolen in de vuist.

Paarden struikelen,karren kraken,soldaten vallen,het wordt een wirwar van armen en benen,in panische angst.

Onze kapitein springt midden op de weg. Met het pistool in de vuist dwingt hij de hele troep tot stilstand,maar links en rechts duiken ze weg tussen huizen en bomen,achter muren.

"Er zijn geen Duitsers,"schreeuwt onze kapitein,"houdt toch stand, wij komen jullie helpen!"

Geen officier staat hem te woord. Angst zit in hun benen,angst zit in hun ogen,die groot en verwilderd hem aanstaren. Klam kleven hun haren tegen het voorhoofd. Je ziet slapen bonzen en kelen hijgen.

"Wij gaan vooruit!"zegt onze kapitein."Het moet !"

We gaan voorwaarts,maar onze troep is kleiner geworden. Of verbeeld ik me dat nu maar ?

Groepje voor groepje springen we naar voren.Zo hebben we dat immers geleerd bij onze opleiding. Zo is het gevaar voor trefkans het kleinste. De kapitein gaat voorop. Voorzichtig nemen we de eerste hoogte.

Daar fluiten kogels over ons heen. Van achter. Wie is die stommeling die op ons zit te schieten? Dat kan mooi worden als we een beetje op elkaar gaan zitten vuren. De kleine luitenant schreeuwt naar achter om op te houden met vuren,maar een nieuw salvo klinkt en een ordonnans verwijnt om te waarschuwen.

We trekken ons nu tussen bomen. Langzaam trekken we vooruit. Nu door een bosje van kreupelhout.Dat geeft meer moeilijkheden,vooral door de granaattrechters,links en rechts. Weer ligt een open vlakte voor ons. Vlug steken we over,en dekken ons achter een houten loods.

Duitse laarzen liggen voor de deur.

Het geweer in de aanslag kruipen we naderbij en loeren voorzichtig naar binnen.De loods is verlaten.

Even kunnen we op rust komen.

Maar we moeten verder.

Uit het westen achter ons glijdt een laatste goudglans van de zon over de bossen en struiken rondom. Dat is een groet van thuis. Thuis ? Ik heb nog geen tijd gehad om er aan te denken. Ik ben nu soldaat en ieder ogenblik kunnen we tegenover Duitsers staan en dan moet er snel gehandeld worden,willen we zelf niet de sigaar zijn.

De maande jongens om voorzichtig te zijn. - Het is wel heel mooi om dapper te zijn, maar als ze allemaal in de hiepsak met zo veel dapperheid, de beentjes, nu heet

Links achter ons rukken de gierende kanonkogels de lucht aan flarden en schudt de berg telkens als siddert hij van angst. Daar schiet een verdwaalde kogel onder de schoen van onzen ordonnans. Hij bekijkt wat onnozel de schram onder zijn schoenzool.

"Dat was een kogel,"zegt hij en kijkt mij verschrikt aan.

"Ja,wat dacht je. ~~Als je~~ In oorlog ~~bent~~ kun je kogels verwachten. "antwoord ik. "~~Maar~~ Hoop ~~nou maar~~ dat ze allemaal onder je schoenzool ~~schieten.~~"

We ~~zitten aan vlak bij~~ een bosrand en het is vrij gevaarlijk om verder te gaan. Als er Duitsers in zitten,schieten ze ons een voor een neer.

Er worden vrijwilligers gevraagd om het bospad voor ons te onderzoeken.

Wat zal ik doen? Gaan-niet gaan ?

Er hangt even een stilte.

Maar dan biedt Henk zich aan. Als ze terugzijn en er geen Duitsers blijken te zitten,wil de kapitein verder trekken,hoewel het reeds schemerig wordt en het verband onderling deerlijk is gehavend. ~~We kunnen~~ beter tot morgen wachten om de compagnieën verzamelen,mitrailleurs opstellen en de omtrek goed verkennen. Zo wordt het ~~ook~~ moeilijk om de jongens bij elkaar te houden.* ~~Maar~~ de kapitein wil vooruit,de bosrand langs. Vooruit maar,we volgen wel.

In een lange sliert sluipen we achter elkaar over het bospad. Het dreunen der kanonnen is verstomd en slechts nu en dan klinkt een knetterend uit elkaar spatten van ~~een~~ kartets of ~~een~~ projectiel dat wij niet kennen ~~en dat~~ van de Duitsers moet zijn.* Het wordt donkerder en de maan hangt bleek tegen de lucht. Lichtkogels flitsen ~~reeds in de lucht.~~

We staan even stil en de kapitein overlegt met zijn adjudant.

Daar ratteren plots mitrailleurs uit de richting van Rhenen en fluitend ~~gierend~~ kogels door de omtoppen. Links en rechts antwoorden andere schutters en het bem,bem hem is niet van de lucht en slaat onheilspellend tegen de hoogten.

Kogels fluiten van alle zijden langs ons heen.

We vallen op de grond. Dekken,dekken! Onze eigen mitrailleurs zijn op ons aan het vuren!

Maar waar moeten we dekken? De dunne dennenstammen voor ons zijn niet geschikt en de enkele struiken links en rechts nog veel minder. Verderop ligt een greppel. Vlug erin,want de kogels komen lager en zijn nu vlak boven onze hoofden. We ~~vallen in de droge greppel en~~ drukken ons zo diep mogelijk weg;~~want~~ de dood loert en fluit en maait over onze vlakte. We moeten hier ~~weg~~,verderop is het misschien veiliger. Op handen en voeten kruipen we door het zand; zacht roep ik de namen van mijn jongens en hun stemmen antwoorden dat ze present zijn. Steeds donkerder wordt het en het verband tussen de onderdelen wordt hoe langer hoe verwarder.

Lichtkogels verlichten soms fel het landschap. Wolken drijven af en aan,glijden voor de maan en trekken weer verder. Het wordt een fantastisch spel tegen de berghelling. Als schimmen duiken struiken en bomen voor mijn ogen op uit het donker,verdwijnen plots en staan weer voor mij met reuzenlichamen,grijs en dreigend.

Brullend jakkeren de mitrailleurmonden ~~weer~~ achter ons. Weg je hoofd,weg je lichaam,diep in het zand. Au-daar springt iemand op mijn benen. Kijk uit,moeten mijn poten kapot! Voorzichtig met de bajonette! Maar wat helpt dat mopperen,wat helpt dat kommanderen ! Je kunt immers geen hand voor ogen zien en ieder probeert zichzelf zo goed mogelijk

Links achter ons rukken de gierende kanonkogels de lucht aan flarden en schudt de berg telkens als siddert hij van angst. Daar schiet een verdwaalde kogel onder de schoen van onzen ordonnans. Hij bekijkt wat onnozel de schram onder zijn schoenzool.

"Dat was een kogel,"zegt hij en kijkt mij verschrikt aan.

"Ja,wat dacht je. ~~Als je~~ In de oorlog ~~bent~~ kun je kogels verwachten. "antwoord ik. "~~Naar~~ Hoop ~~nou maar~~ dat ze allemaal onder je schoenzool ~~schieten.~~"

We ~~zitten aan vlak bij~~ een bosrand en het is vrij gevaarlijk om verder te gaan. Als er Duitsers in zitten,schieten ze ons een voor een neer.

Er worden vrijwilligers gevraagd om het bospad voor ons te onderzoeken.

Wat zal ik doen? Gaan-niet gaan ?

Er hangt even een stilte.

Maar dan biedt Henk zich aan. Als ze terugzijn en er geen Duitsers blijken te zitten,wil de kapitein verder trekken,hoewel het reeds schemerig wordt en het verband onderling deerlijk is gehavend. ~~We kunnen~~ beter tot morgen wachten om de compagnieën te verzamelen,mitrailleurs op te stellen en de omtrek goed te verkennen. Zo wordt het ~~ook~~ moeilijk om de jongens bij elkaar te houden.* ~~Maar~~ En de kapitein wil vooruit,de bosrand langs. Vooruit maar,we volgen wel.

In een lange sliert sluipen we achter elkaar over het bospad. Het dreunen der kanonnen is verstomd en slechts nu en dan klinkt een knetterend uit elkaar spatten van ~~een~~ kartets of ~~een~~ projectiel dat wij niet kennen ~~en dat~~ van de Duitsers moet zijn.*2 Het wordt donkerder en de maan hangt bleek tegen de lucht. Lichtkogels flitsen ~~reeds in de lucht.~~

We staan even stil en de kapitein overlegt met zijn adjudant.

Daar knetteren plots mitrailleurs uit de richting van Rhenen en fluiten ~~gierend~~ kogels door de bomtoppen. Links en rechts antwoorden andere schutters en het bem,bem hem is niet van de lucht en slaat onheilspellend tegen de hoogten.

Kogels fluiten van alle zijden langs ons heen.

We vallen op de grond. Dekken,dekken! Onze eigen mitrailleurs zijn op ons aan het vuren!

Maar waar moeten we dekken? De dunne dennenstammen voor ons zijn niet geschikt en de enkele struiken links en rechts nog veel minder. Verderop ligt een greppel. Vlug erin,want de kogels komen lager en zijn nu vlak boven onze hoofden. We ~~vallen in de droge greppel en~~ drukken ons zo diep mogelijk weg;~~want~~ de dood loert en fluit en maait over onze vlakte. We moeten hier ~~weg~~,verderop is het misschien veiliger. Op handen en voeten kruipen we door het zand; zacht roep ik de namen van mijn jongens en hun stemmen antwoorden dat ze present zijn. Steeds donkerder wordt het en het verband tussen de onderdelen wordt hoe langer hoe verwarder.

Lichtkogels verlichten soms fel het landschap. Wolken drijven af en aan,glijden voor de maan en trekken weer verder. Het wordt een fantastisch spel tegen de berghelling. Als schimmen duiken struiken en bomen voor mijn ogen op uit het donker,verdwijnen plots en staan weer voor mij met reuzenlichamen,grijs en dreigend.

Brullend jakkeren de mitrailleurmonden ~~weer~~ achter ons. Weg je hoofd,weg je lichaam,diep in het zand. Au-daar springt iemand op mijn benen. Kijk uit,moeten mijn poten kapot! Voorzichtig met de bajonetten! Maar wat helpt dat mopperen,wat helpt dat kommanderen ! Je kunt immers geen hand voor ogen zien en ieder probeert zichzelf zo goed mogelijk

Ben met enkele anderen van mening dat het te stellen

De mening van zo'n stommerd gaat als ik het niet mee.

* ~~Zo'n Hotte~~
2 Ze maken veel lawaai maar raken niemand. Maaien alleen maar onrust.

te verbergen.

te verbergen.

Ik lig net achter een verhoging met struiken begroeide. ~~en voor me een struik~~ Hoed. ~~Die dekking is niet kwaad.~~

Als het mitrailleurvuur even vermindert richt ik me op en loer ~~ik eens~~ tussen de tak ~~kan door~~ van een struik voor me.

Verdomme.

Daar komt iemand uit het bos gekropen op handen en voeten. Bij het laatste restje maanlicht dat nu weer wegduikt achter, een dichte wolk, ~~zeg~~ zie ik een helm schitteren. Zou het een Duitser zijn. Ik schuif mijn karabijn wat naar voren en druk ~~den~~ mijn schouder stevig tegen de kolf. Het is moeilijk raak te schieten in het duister, maar zo kan het niet missen. Als ik de trekker overhaal is de man morsdood. Hij is nu zowat tien meter van me vandaan. Ik zal hem het wachtwoord laten zeggen. Ik roep; Hallo, het wachtwoord! Maar ik krijg geen antwoord. Het moet een Duitser zijn. Zal ik schieten? Mijn vinger kromt zich om de trekker, maar ik aarzel. ~~Ik ga~~ Een mens doden ~~en ik kan haast niet.~~ Maar doe ik het niet dan kost het mijn eigen ~~leven~~ rechts. Steeds dichter komt de gestalte. Nu moet ik schieten. Ik houd mijn adem in, ~~bloed stijgt naar mijn hoofd en mijn keel zit dicht~~. Nog is het schot niet gevallen daar verlicht de maan ineens weer de vlakte. Ik zie de gestalte van een hollands kapitein, die nu snel in het licht naar voren kruipt. Hij duikt over me heen en kruipt verder.

"Wat zit hier," fluistert hij in het voorbijgaan.

"24 R.I."

"O, Goddank."

Het is waarachtig de kaptein van onze M.C. Waarom doet ie zijn ~~mond~~ bek dan niet open als ik het wachtwoord vraag. Ik dank de maan die net op tijd kwam met zijn zilverlicht.

We ~~gaan~~ kruipen weer voorwaarts, maar het gaat veel te ~~snel~~ schaal. De jongens rennen door elkaar en het is hopeloos om ze bij elkaar te houden. ~~Ik zie~~ Schimmen over de vlakten rennen. Die gaan er van door. Daar is geen twijfel aan.

Ik houd den kapitein in de gaten. Als die 'm smeert, ik mee. Gaat hij naar voren, ik ook. Ik roep mijn jongens. Geen antwoord. Nou, alweer een zorg minder.

Tergend janken de mitrailleurs weer over de vlakte. Waar schieten die ellendelingen eigenlijk op in het stikdonker ? De kapitein duikt achter een struik en ik druk me ook tegen de grond en ruik de geur van zand en gras ~~ene~~ Als een vod lig ik tegen de ~~grond~~ rechts en wacht op de eerstvolgende kogel. Ze vliegen over me heen en slaan vlakbij in de denneboompjes. Dan wijken ze naar links, komen weer terug en 't is weer voorbij. Ik druk mijn hoofd nog steeds in het koele gras.

~~Ik ga verder. Achter dat bosje was de kapitein verdwenen. Maar hij is er niet meer.~~

~~Sakkerloot~~, daar sta ik nu alleen in het stikdonker en ik hoor geen mens meer om me heen. Hoe is dat nu mogelijk en ik ben steeds vlak achter den kaptein gebleven. Liggen ze nog achter me ? Ik loop een eind terug, maar ontdek niemand. Ik speur over de vlakte, als er weer een lichtkogel ontvlamt. Links van me zie ik donkere schimmen. Tegelijk hoor ik gillen: Terug, terug, achteruit ! En : Ruhe, Ruhe ! Dat moeten Duitsers zijn die onze jongens overvallen. 't Geschreeuw houdt aan, takken kraken, geweerschoten klinken. En ik sta daar alleen in het

donker en weet niet waarheen. Ik raak in paniek. Ik heb zin om te huilen, om te gillen om op de grond te vallen ~~en ik word haast misselijk van angst~~ als ik weer het ~~zikken~~ schreeuwen hoor en Duitsers commando's klinken. Ik wil lopen, maar mijn benen weigeren, ik wil schreeuwen, maar ~~mijnxstem~~ geen geluid komt uit mijn mond. Al mijn moed en mijn vertrouwen zijn verdwenen en ik het alles maar eigenlijk, doodgewoon schijt, dat ze ~~ze~~ me ~~maken~~ te pakken zullen krijgen ~~en een ontzettende~~ angst hier in het donker heeft me aangegrepen. ~~Ik zou willen huilen, maar ik kan het niet.~~ Als een struisvogel zou ik mijn kop in het zand willen steken.

Daar glijdt weer het maanlicht over de vlakte alsof een gordijn wordt weggetrokken. Ik zie jongens rennen over de vlakte. Hun helmen glimmen; dat zijn vast Hollanders.

Ik zie de plaatsen waar ze zich ~~Ik zie vlak~~ voor me liggen een zandpad en ik ga hollen, of mijn leven er van afhangt of vlak achter me wel honderd Duitsers zitten. Als ik kan loop ik naar Rhenen, want ik verdek het nog langer als een dolle hond hier op die vlakte heen en weer te lopen. Heb ik het straks niet gezegd, dat het veel beter was te blijven, waar we waren en de jongens bij elkaar te houden.

Ik haal twee terugtrekkende gestalten in.

't Is Huib ~~en~~ een soldaat. ~~Gelukkig, nu ben ik niet meer alleen.~~

"Ben je het zaakje ook kwijtgeraakt ?" vraag ik. "'t Is een verdomde pote zotsoi zegt Huib

Hij hier zegt "~~Ja, maar~~ dat ze ~~zijn~~ zijn dit pad afgelopen, ~~geloof ik~~," ~~zegt Huib~~.

"~~Gaan ze~~ terug naar Rhenen ?"

"Misschien wel. Ginds is de spoorbaan en daarlangs ga ik terug."

Ik ga graag mee. Gebukt lopen we nu over het pad en komen onverwacht voor een prikkeldraadversperring. Een tiental jongens staan onder de bomen. Het zijn mitraillisten van ons bataljon, en enkele jongens van de staf.

"Ook verdwaald?" informeren we.

Ja, ook zij weten niet waar het restje gebleven is.

We rusten wat uit onder de bomen en bespreken wat er gedaan moet worden. Ieder is het er over eens, dat we het beste naar Rhenen terug kunnen gaan om stelling te zoeken achter de rivier. Hier weet niemand de weg en je weet ook niet wat links en rechts van je voor een landschap ligt. We zijn hier nog nooit geweest en lopen zoals als katten in vreemd pakhuis

Het is nu rustig geworden op de vlakte en slechts een enkel schot blaft in de verte.

"Ik ga eens kijken of ik de spoorbaan kan bereiken," zegt Huib, "blijven jullie hier dan zo lang wachten."

Er zit niets anders op. Geen van ons weet zelfs meer welke kant uit Rhenen ligt en al zegt Huib dan ook al dat links de spoorbaan moet liggen, wij twijfelen er aan. Zelfs de maan helpt ons niet uit de miserie. Want ik weet niet meer of zij altijd in het westen staat of in het oosten. Of zie je haar altijd in het noorden ?

We gaan liggen op de zachte zandige bodem. Koud zal de nacht worden, maar we vragen niet naar kou en letten niet op honger. We vragen ons slechts af hoe dit avontuur zal aflopen. Als ik ~~kruip~~ naar een dikke boom kruip, ~~maar~~ in het donker stoot de bajonet op mijn karabijn op enkele melkbussen. Een valt er om en maakt een hels kabaal. Verschrikt duik ik weg. Als er Duitsers in de buurt zijn kun je een salvo verwachten. Maar het blijft stil en ik strek me languit op de grond en slaap.

Seconden, minuten ?

Ik weet niet hoelang. Als ik wakker word ben ik zo stijf als een plank. Er zijn veel stemmen rondom. Een hele groep mitraillisten heeft zich bij ~~nha~~ aangesloten. Voelen ze geen gevaar, dat ze zo hard praten. Misschien hebben ze het geroep van de Duitsers daarstraks niet gehoord

Daar ~~hoor ik~~ klinkt plots de stem van onzen kapitein en het hese keelgeluid van den luitenant-adjudant antwoordt. Dus dan zijn we tóch weer bij elkaar.

Hoe bestaat het, zou een ~~Amsterdammer~~ nobummer zeggen.

Maar de situatie wordt er niet beter door. De kapitein ~~laat het hoofd hangen wat hij~~ weet niet wat hij moet doen en niemand kent de weg. Als kippen zonder kop zijn we maar naar voren gehold, zonder te vragen, te onderzoeken of op de kaart uit te vissen, waar we ons bevinden. Hij weet ook niet of er vlak bij Duitsers zitten. Er wordt veel gepraat. Er wordt stilte gerepen, de een wil dit, de ander wil dat. En zo staan we daar in de nacht besluiteloos en machteloos, niet wetend waarheen en wat te doen, overgegeven aan de genade of ongenade van een vijand die met één mitrailleur stoot deze hele groep wegmaait zou kunnen. Uren verstrijken.

"Ik voel me verraden," zegt een sergeant van de M.C. tot mij. 't Is Piet Doorn. Zijn hand beeft als hij mij bij de mouw trekt. "Ik vertrouw ze geen van beiden, de kaptein niet en die luitenant van jullie nog minder."

"Wat ik denk moet je maar niet vragen" "~~Kom, kom,~~" antwoord ik zacht, en ~~verbijt mijn angst~~ kijk elkaar aan als plots vlak boven ons als in een Indische maannacht lichtkogels uiteenspatten en de omtrek fantastisch verlichten en vlak erop het rikketik, rikketik van een onbekend wapen over onze hoofden suist. —

"Ik smeer 'm," zegt de ~~sergeant~~ M.C.er, "ga je mee?"

Zijn stem trilt van angst.

"Als je maar weet waar naar toe, ~~Piet~~ Piet," antwoord ik. zelf.

Daar gaat het om. Niemand weet waar naar toe, niemand weet waar hij staat.

"Ik geloof dat aan die kant Rhenen ligt," fluistert hij.

"~~Maar~~ met geloven schiet je nou niks op. Je moet het zeker weten," zeg ik zachtjes terug.

Besluiteloos blijft hij staan. Hij friemelt aan zijn koppel en zet twee, driemaal zijn helm recht. Ik hoop hem vlaten tussen en tanden. En gelijk heeft hij - die 9.v.d. ie zo[illegible] die ons dit zeleven hebben, moeten

Dan komt er onverwacht hulp. Een ordonnans van het achtste heeft ons praten gehoord en is ~~voorzichtig naderbij geslopen~~. Als hij merkt dat hij Hollanders voor heeft, neemt hij ons mee en brengt ons in de loopgraven die zigzag door het heuvelige terrein ~~lopen~~, dwars door de bossen. We houden elkaar vast, want we zien geen hand voor ogen. ~~en~~ We zoeken naar een slaapplaats, maar de onderkomens zijn reeds lang bezet en zitten propvol manschappen van het achtste. Dan blijven we maar staan ~~waar we staan~~. En met het hoofd tegen de zandwand slapen we ~~staande~~ rechtop in die koude nacht van Pinksteren. De mistige lucht dringt door onze kleren en door onze huid, zodat we versteend zijn tot op ons gebeente. Uren hangen en staan we zo in de loopgraaf, dicht tegen elkaar aan gedrukt om nog wat warmte van elkaar te krijgen. Tegen de morgen vinden we een onderkomen waar het warm is. Maar als we goed en wel onze ogen hebben dichtgeknepen en we dodelijk vermoeid wat proberen te slapen, moeten we weer naar buiten en optrekken, de Duitsers tegemoet.....

il genadeloos

snijden

Elegie van J.W. Kopka

Hoofdstuk V

Tussen kogels en granaten

13 mei 1940

De tweede Pinksterdag van 1940 is enkele uren oud en ~~rillend~~ huiverend van kou sjouwen we door de loopgraven op zoek naar W.C.'s en keukens. Er moet warme thee zijn, want jongens van het achtste die hier goed bekend zijn lopen met bekers en stukken brood. We volgen de pijlen en bereiken de koks, ~~die als altijd paraat staan.~~ Het smaakt; van die heerlijke thee knap je een heel stuk op,

~~We steken~~ een sigaret ~~op.~~ erbij doet wonderen. Dat schijnheiligerige gevoel verdwijnt al zoo je een tientje willen geven om je tanden eens te kunnen poetsen.

~~Dan We~~ worden we bij elkaar getrommeld en krijgen consignes. De kaptein ~~wijst zus en zo~~, maar ~~alles bij elkaar~~ blijkt het, dat hij geen notie heeft waar we ~~eigenlijk~~ zijn en in welke richting we moeten lopen. Henk ben ik kwijtgeraakt. Ik zou er mijn kop onder durven verwedden, dat hij nog ligt te slapen ergens in een onderkomen.

Ik ga op zoek, maar ik kom niet ver.

Want daar breekt ~~plots~~ de hel los.

Gierend en ~~snijdend suizen~~ de projectielen van onze artillerie over de bostoppen, prompt beantwoord door het geschut der Duitsers. Het lijkt of de ~~grondxxxx~~ wereld uiteenbarst, als de granaten de grond raken en kartetsen slaan de toppen der bomen uiteen en doen een regen van takken en hout naar beneden warrelen. Ze mikken gelukkig over ons heen.

Ik druk me tegen een loopgraafwand ~~en voel in mijn zak naar mijn rozenkrans.~~ Naast me hurkt Bubbekes, het boertje uit Brabant. Zijn hoofd duikt diep in zijn jaskraag bij elke granaatinslag, maar toch lacht hij even als hij me herkent. We zijn immers van dezelfde lichting en ik weet nog best dat ik hem leesles heb gegeven toen ik eens acht dagen licht had. Nu zitten we naast elkaar gelaten te wachten tot de volgende granaat wat beter is gericht.

We moeten ~~voorwaarts~~ naar voren en de kapitein beveelt dat de staf voorop zal gaan, gevolgd door de compagnieën. De staf voorop!

~~We kruipen de loopgang uit en trekken een vijftig meter naar voren.~~ Maar ~~de~~ granaten en projectielen van mortieren, mitrailleurkogels en andere ~~moordend~~ lood blijven vallen en inslaan en de moed begeeft plots den kapitein en hij laat alles in de steek en rent terug. ~~Wij allen kippen~~ achter hem aan.

Maar in de loppgraaf bezint hij zich ~~weer~~ en als er weer wat kleur op zijn ~~asgrauw~~ gezicht is gekomen, beveelt hij opnieuw vooruit te gaan en we doen wat hij zegt.

Door een ~~sluipgangetje~~ naast prikkeldraad kruipen we vooruit. 't Is haast ondoenlijk, want we blijven steken met gasmasker en eetketel als we ons even draaien. Dan komen we over een open zandvlakte in een dennenbos. Achter ons wordt ~~het~~ dat eerste ~~slachtoffer~~ getroffen. Een granaatscherf snijdt door de bovenarm van een van onze soldaten. Het bloed gutst over zijn mouw. Hij wordt weggebracht. ~~Maar wij gaan verder.~~

Huib, Henk en ik gaan voorop.* Ieder moment verwachten we Duitsers te zien en bij iedere stap die ik doe, zoeken mijn ogen tevens naar een goede dekking. Ik loer in de bomen, want ook daar kun je ze verwachten en ik druk de jongens ~~naast me~~ op het hart, naar alle kanten uit te kijken ~~spieden~~.*

Links en rechts vallen granaten ~~en hullen ons zo nu en dan in~~ een ~~verstikkende kruitdamp.~~ Je stikt zowel van de smerige kruitdampen en het is onmogelijk om verband te houden.

Ik kijk op mijn horloge. Het is vijf uur.

Langzaam gaan we vooruit, karabijn nog steeds in de aanslag.

pag 22

* 10 Naast me loopt - miserabele dicke - onze korporaal schoenmaker.
Hij heeft 9 maanden onze schoenen geflikt en gestikt, maar toen ~~dat~~ ze hem dag gelezen) menens werd drukte de fourier hem bij het uitdelen in de munitie) een ouderwets pistool in de handen en gaf hem een handen met kogels die niet in dat pistool paste.

.. Wat moet ik godsallemaande met een pistool zonder kogels doen?
Mokkt de korporaal

„Schieten", antwoord de fourier die best wist dat hij een ander de verkeerde kogels gegeven had, „maak je toch niet zo dik, dit geteurt toch niks."

Nu ~~loopt~~ ~~loopt~~ loopt die korporaal uit voorberg met ~~dat~~ een pistool zonder kogels in de voorste linie en als er ~~de~~ Duitsers straks mogen opdrukken, zal hij ze desgewenst door de loop van zijn ~~wapen~~ kanon kunnen bekijken.

~~Ik lag waar Duitsers gereed om te schieten maar niet een verschijnt~~ ~~Ik lag ~~waar~~

* 23

die voortdeuren om je heen fluiten

Waar bleven die moffen nu? Ergens moeten de kogels toch vandaan komen! ~~de~~ Ik loop van boom tot boom, vastbesloten om mijn huid zo duur mogelijk te verkopen. Maar hier waar dit artilleriedueel wordt uitgevochten, laat zich geen Duits zien. Ik ben zo gespannen dat ik plots merk helemaal alleen aan ~~het~~ de Spits van het bataljon te marcheren. Haastig laat ik me vallen want ik voel er niets voor ~~me~~ ~~als~~ eerste te ~~mijn~~ laten neerknallen en ik wacht tot de linie weer een horizontale lijn vormt.

De kapitein blijft achter. Zijn gezicht is grauw van ellende ~~of angst~~ en als hij merkt dat ik naar hem kijk, doet hij weer een paar passen. Tevergeefs poogt hij zijn angst te verbergen. Ik zou graag spottend om hem grinniken. Better de piano was hij altijd een hele piet. Maar ik bedwing me, want ik voel me zelf net zo'n chevalier de la triste figure als hij. Hij zit in hetzelfde schuitje als ik en over enkele ogenblikken varen we samen ten hemel of ten helle (misschien). Want als we hier levend doorkomen zal het wel een wonder zijn. Boomtoppen komen naar beneden, takken kraken, een granaat slaat vlak bij me in en ik word tegen de grond geslagen en verlies mijn bril. Blijf liggen blijf liggen, is mijn ~~impuls~~ eerste impuls. Maar ook dat heeft geen zin. Ik ~~tast~~ tast links en rechts naar mijn bril en als ik die gevonden heb, ga ik weer verder. De korporaal Schoenmaker is verdwenen. Kuik en Klenk zie ik ook niet meer.

Geweer- en mitrailleurkogels fluiten nog steeds langs me heen. Ze sissen, piepen en slaan in de dennestammen. Je kunt het verschil in geluid duidelijk onderscheiden. Maar veel kan het me niet schelen. Laat ze schieten. Laat ze me zoeken. Dan is het voorbij. Dan is die hele gefferdommese zotzooi voorbij.

Een stam scheurt vlak voor me in tweeën. Scherpe kruitdamp snuif ik op. Zou je nu je gasmasker moeten opzetten? Belachelijk! Of je nu door een miezerige revolverkogel, door een granaatscherf of door gas het hoekje omgaat, dat is allemaal lood om oud ijzer. En bovendien ~~pas dat~~ is ~~dat~~ mijn gasmasker ministens één maat te groot. Nee als ik er aan moet, is het om het even waardoor, als ik vóór dat moment maar één, een van die zotzakken kan zoeken. Ik kijk, ik loop gebukt verder, ik sta weer even achter een boom – een van die zotzakken, een van die zotzakken, een mof .....

De karabijn staat tussen onze knieën in het donkere hol,dat misschien ons graf zal worden.Ik voel het koude metaal van de bajonet tegen mijn wang. Ik wil denken,denken aan huis aan mijn vrouw en aan wat voorbij zal zijn. Denken aan wat komen gaat,maar denken is onmogelijk,want de heuvelwand dreunt en boven ons schreeuren projectielen uit elkaar,zodat telkens onze schouders samentrekken en we in uiterste spanning luisteren naar de volgende inslag.

De geluiden komen van voor ons,trekken over ons heen en verwijderen zich dan.

"We kunnen hier niet blijven zitten,"meent een korporaal."Het hele zaakje ~~gaat al~~ doorzakken en direct beginnen ze met nog zwaarder geschut en slaat de hele boel uit elkaar."

"Wat wou jij dan ?"

"Terug naar Rhenen!"

"Dat halen we immers nooit!"

"Laat de sergeant dan eens naar den kaptein gaan en vragen wat er gedaan moet worden--we kunnen hier niet blijven."

De sergeant--dat ben ik;en de anderen zijn het er mee eens.

Ik maak tegenwerpingen.Ik voel er niets voor om tussen die hagel van kogels en scherven door het bos te kruipen op zoek naar een kapitein,die wie weet waar zit.

"IK kan toch niet gaan,"zegt een van de jongens. "U bent toch sergeant en d'r moet toch iemand de leiding nemen."

Je hebt gelijk.Iets moet er gedaan worden.Maar mijn zenuwen zijn net zo gespannen als die van jullie en mijn lust om te blijven leven net zo groot als die van jullie. Maar ik zál gaan.Ik zal proberen hier uit te komen.Misschien red ik mezelf en jullie.

"Is er iemand die ~~lust~~ heeft mee te gaan ?" vraag ik.

Een korporaal en een soldaat bieden zich aan.

We gaan de deur uit en kruipen achter elkaar naar boven .Haastig ~~schieten~~ we over een hoogte en duiken in een smalle loopgang voor ons.Stijf drukken we ons tegen de wand als vlak bij ons plots slagen dreunen en kogels fluitend over ons heen.Dan is het weer stil en we sluipen verder.

Waar zal de kapitein zitten?

Ieder schuilnisje kruip ik binnen ~~en ik~~ om te informeren bij de jongens die daar angstig naast elkaar gehurkt zitten. De een heeft hem hier gezien en de ander daar,maar uit alles bij elkaar kom ik toch ~~zowat~~ de richting te weten.

Veilig bereiken we een groot onderkomen.

Ik maak de deur open.

"Dicht die deur,"schreeuwen stemmen."'t Is hier propvol,d'r kan geen man meer bij."

"Is de kapitein hier?"vraag ik rustig.

"Jawel"hoor ik de stem van den luitenant adjudant en vaag onderscheid ik in het duister twee kapteins en een luitenant.

Ik meld mij en vraag dan of het de bedoeling is hier te blijven zitten in die kogelregen. Zou het niet beter zijn terug te gaan ?

"Vraag het den luitenant maar,"zegt de kaptein schor,"ik heb geen stem meer."

Ik hoef mijn vraag niet te herhalen.

"Ga naar je manschappen terug en wacht maar af,"zegt de luitenant stug.

"Maar..."

"~~Schiet~~ nu op!"~~bitst~~ hij me toe als ik tegenwerpingen wil maken en niet direct verdwijn.

Dat wordt me toch wel een beetje te bar.

"Kalm wat!"val ik uit."Dacht u misschien dat het zo'n pretje was om door dat bos te kruipen.Voor me zelf doe ik het niet. Laat me eers maar eens wat uitrusten."

"Je hebt gelijk,sergeant,"zegt hij nu gewoon,"blijf maar even hier maar ga dan weer terug.Je kunt de jongens nu niet in de steek laten."

"Daar is ook geen sprake van,"zeg ik,"ik kwam alleen maar vragen wat er gedaan moest worden."

"Ik zal wel iemand sturen als we vooruitgaan of terugtrekken,"zegt hij.

Ik sta even tegen de deurpost.Maar een granaat barst vlakbij uitee en het zand stuift naar binnen.

"Deur dicht,"schreeuwen stemmen van binnen.

Ik verdwijn maar.Hier word ik toch geen cent wijzer.

"En?"vraagt de korporaal,die in een schuilnis is achtergebleven.

Ik trek mijn schouders op.

"We gaan maar weer terug,want ze weten zelf niet wat ze moeten doen."

Dezelfde kruisweg moeten we opnieuw afleggen.Steeds dreunt nog de grond aan alle zijden van de inslagen. Maar ongedeerd bereiken we het einde van de gang.En we zuchten van verlichting. Tot zover ging alles goed.Nu de hoogte nog over en het is gebeurd.

"Eén voor een,"commandeer ik,"ga jij eerst maar korporaal."

Om beurten vliegen we de hoogte over. Dan een slag en een dichte kruitdamp beneemt me het gezicht.Mijn oorvliezen dreigen te springen en ik rol met mijn hoofd naar beneden de trapjes af naar de ingang van ons onderkomen. Mijn karabijn komt me na. Als ik naar binnen ga, komt de kruitdamp mee.

"Wat was er?"vragen de mannen binnen.Er zijn er weer meer bijgekomen.

"Niets,"antwoord ik,hijgend van de spanning.

"En wat moeten we doen?"

"Rustig afwachten,jongens."

"Ze kunnen verrekken,"zegt een soldaat.Ik smeer 'm."

Hij grijpt zijn spullen en verdwijnt door de deur.In drie tellen is hij terug, Hij is getroffen in zijn bovenarm.en het bloed drupt over zijn mouw.

Hij zegt niets,kreunt niet eens als we zijn jas uittrekken en hem zo goed en zo kwaad als het gaat,verbinden.

Dan zoeken we allen een plaatsje.Onze benen worden in de gekste houdingen gewrongen,want het is veel te vol in dit onderkomen.Ik zit met mijn rug tegen de achterwand,'t hoofd in de handen.En dat duurt uren zo.

Af en toe valt er een woord.De jongens maken plannen om weer in Rhenen te komen,straks als het donker is.

Straks,als het donker is !

Ik kijk op mijn polshorloge.Het is tien uur.Ik schrik er van.

't Leken dagen,weken,die we al hier tussen die bomen in dat onbekende terrein hebben doorgebracht en we zitten nauwelijks enkele uren in deze schuilplaats,waar nu voortdurend zand en kruitdamp naar binnen komt door het luchtgat boven ons.De aanval verstomt geen minuut. Dan is het de zon weer,die door het vierkante gat een gouden streep tovert. Hoe mooi moet het zijn in het bos in de lente,in dit heuvelige land. Wat zullen hier de brem en de hei mooi bloeien,wat zullen er ee bloemen staan aan de voeten van die bomen,witte en gele en blauwe. Maar nu zal dat geel en dat wit en dat blauw besmeurd worden met

Gek om nu aan bloemen te denken.

~~het rood van de bloemen van Nederland,~~die hier gekaakt worden en ge-
slagen;schreien ~~zal dat geel,~~schreien,dat wit,schreien dat blauw
~~van die bloemen om het~~ rood van hun bloed.

Een der jongens wil ~~er~~ weer ~~uit.~~ naar buiten. ~~Ik raad het hem af~~ Dat mag zo eerstom zeg ik,maar hij kan
het niet langer uithouden daar beneden. Kruipend komt hij weer terug
met een schot door zijn kuit.Hij verbindt zichzelf.

Weer gaan er uren voorbij onder daverend geweld. Maar worden mijn
oren doof voor dat leven of wen je er werkelijk aan,zoals de man van
het achtste beweerde ? Ik weet het niet,~~maar~~ ik val in slaap en ver-
geet de wereld.

Hevige kramp in mijn benen maakt me weer wakker. Ik ga wat verzit
ten,maar ~~daarbij is het of~~ naalden door mijn rug en benen prikken.No
steeds ~~dreunen~~ de slagen.

We moeten murw gemaakt worden natuurlijk .We houden het ook niet
lang meer,want de houten bovenwand schudt angstaanjagend. Ik wou maa
liever wat dichter bij de deur zitten,maar ik kom er niet,want mijn
benen zitten weer vastgeklemd tussen enkele lichamen. Zou nu werkeli
hier het einde zijn van onze militaire loopbaan en van ons leven? Ik
probeer over dat einde na te denken en wat er dan zal gebeuren als o
ver enkele ogenblikken een ~~projectiel~~ ons lichaam ~~uitelkaar~~ scheurt.
~~Ik voel me~~ Hier leven is ~~dat~~ ~~er~~ wonderlijk rustig en kalm onder. Ik geloof dat ik mijn
plicht heb gedaan ten opzichte van de jongens. En voor wat mijzelf
betreft. ~~Talrijk zijn de dingen die verkeerd waren,maar ik vertrouw~~
~~op Maria,dat zij mij zal voorspreken als ik straks voor Gods troon~~
~~zal~~ moeten verschijnen. Och, een lieve jongen was ik nu niet bepaald ... nee – een eigen jongen

"Als ze wat zwaarder geschut gebruikten,ging het er dwars door-
heen,"zegt een stem.

"D'r ligt anders een meter zestig zand boven ons,"beweert een man
van het achtste.

Stemmen zoemen – zoemen – maar ik doezel weer weg.

Tot plots alles een en al beweging is.

Daar gebeurt iets en ik ben ineens klaar wakker.

We horen schreeuwende stemmen en angstige uitroepen: Nicht schies
nicht schiessen ! en daartussen door Duitse kreten en bevelen.

"We geven ons over sergeant,we vechten niet,"roepen de jongens.
"We kunnen hier beneden niets doen en ze schieten ons kapot."

Als muizen zitten we in de val,in een kuil waarin de granaten ons
hebben gedreven. En nu de Duitsers vlak bij zijn kunnen we niet eens
schieten,want voor we boven zijn en tegen de wand in stelling ligge
is een ~~hand~~granaat voldoende om ons allen ~~te doden~~ hun ze zouden te nemen. En dit eine mof – die eine mag ik niet. (vlak

"Verloren,"~~flitst het door me heen,~~de stemmen der Duitsers zijn

"Zakdoeken aan je bajonet,vlug wat !

"D'R aus,d'R aus ,Schweinhunde,schnell,schnell!"

Ik laat ~~mijn~~ karabijn en verrekijker ~~achter~~ liggen en kruip achter de a
deren aan,die als waanzinnig gillen:Nicht schiessen,nicht schiessen.!

Zou ik onder de planken kruipen en me verbergen? Maar misschien g
gooien ze een handgranaat naar binnen. Ik kruip tegen de zandwand on
hoog en schrik ~~van dat gezicht.~~

Tot de tanden gewapend staan de Duitsers rondom onze kuil.Hun hand
en gezichten zijn zwart gemaakt en in hun handen dreigen revolvers en
handgranaten. Tijgers lijken het in hun gestreepte en gevlekte kled:
zelfs de helmen zijn overtrokken en gecamoufleerd.

"Jackke aus,alles aus den Säcken.! Schnell.schnell ! x

Ik gesp mijn riem los,ruk mijn overjas en tuniek uit en sta in mi
overhemd. ~~wanhoop gloeit in de ogen van de duivels~~

Daar klinkt een revolverschot.Een jongen naast me zakt ineen.

"Hände hoch!"

Was bezielde die duivel om een hulpeloze neer te schieten.

x Ned is tegen elk recht dat ze ons alles afnemen. We mogen toch nietsens onze jassen en helmen mogen behouden onze gasmasks. Maar welk recht eerbiedigen die lieden. De Duitsers en soldaat zijn gouden hoogte af, ze willen het mijne grijpen. Maar een officier springt er tussen en roept ze weg. en ik zie terloops dat het iets overwaaiend is

× Ik ben er van overtuigd dat ze nu een mitrailleur op ons zullen richten. We zullen worden afgeslacht als vee – maar het valt mee – ~~Ons lijden is nog niet ten einde – De beker wordt nog bitterder~~

We steken onze handen in de lucht.

"Aus dem Wald!"

~~Daar~~ gaan we het bos uit als een erbarmelijke, uitgeklede troep.

We moeten de vlakte op naar de volgende Bunker. Maar we weten niet wat Bunker zijn.

"Schreien, schreien, dasz sie herauskommen!" Ik dekkend achter ons zullen de Duitsers naar voren.

Wij roepen:

"Geef je over, geef je over--niet schieten."

Een bajonet komt rechts van ons boven een loopgraaf uit. Een witte zakdoek bungelt aan de punt. Maar er verschijnt niemand.

"Geef je over!" schallen ~~onze~~ stemmen over de heuvelvlakte.

Daar blaffen van uit de verte mitrailleurs en kogels suizen over ons heen.

"Zurück-zurück !"

De Duitsers in de bossen schreeuwen bevelen.

We rennen terug, maar dan dreunt afweergeschut van rechts-wiehie-wiehie-wiehie- Getroffen blijven ~~enkele~~ mannen liggen.

"Liegen-liegen."

We vallen plat op de grond en over onze hoofden fluiten kogels, gieren projectielen van afweergeschut. En de Duitsers schieten terug over ons heen. ~~Krankzinnig~~ Ernstig wordt ~~je daarvan.~~

Wiehie-wiehie-zjiem-zjiem-zjiem.

Jongens kreunen.

„Moeder, moeder", gilt een stem.

Het begint te regenen.

"Lasz uns im Walde liegen," schreeuw ik naar de Duitsers in het bos.

"Maul halten en liegen bleiben," roept een van hen terug.

We liggen daar totaal ongedekt en nu begint het nog te regenen ook.

Ik zie twee stevige gelaarsde benen. Plat op mijn buik schuif ik daar naar toe en druk mijn hoofd tegen het koele leer. Ze moeten me redden die benen. Met mijn kin graaf ik een kuil in het zand en duw mijn hoofd er diep in. Het zand raakt tussen mijn tanden, maar het deert niet als mijn hoofd maar weggeborgen is.

Een hoofd ligt vlak naast me.

"'~~t Is~~ Verloren," hoor ik een stem.

Maar ik kijk niet meer op en niet om. Want vlak voor me ~~zizzen~~ Piëoew-pieouw smoren de kogels met een scherpe knal in de grond. Eén milimeter lager die mitrailleurloop en 't is afgelopen. Dan ben ik dood.

Dan zal mijn ~~warme~~ bloed over het gele zand van deze heuveltop vloeien, dan zal mijn hart ~~ophouden te~~ stilstaan, mijn hart dat hecht aan vele grote en vele kleine dingen. ~~Dan zal~~ Mijn mond niet meer kunnen spreken, ~~dan zullen~~ mijn ogen niet meer kunnen zien en geen geluid ~~zal ik~~ meer vernemen. ~~Dan~~ Mijn handen zullen stil zijn en mijn voeten ~~zullen zich~~ niet meer bewegen tussen ~~het groen~~ en ~~de~~ bloemen; dood, dat betekent afscheid van mijn vrouw, mijn kinderen en afscheid van alles wat ik liefhad, en dat was niet weinig.

~~En~~ zodra de dodende kogel mij zal hebben geraakt, zal ik staan voor de poort van de hemel en voor de troon van God en wat heb ik dan aan te bieden ? Wat hebben mijn voeten en mijn handen dan aan te bieden voor geschenken? En wat deden mijnogen, en mijn mond voor goed? En was er liefde in mijn hart, liefde voor de dingen van God, liefde voor Gods bloemen en Gods dieren ? Liefde voor Gods kinderen en Gods mensen ? En als God om mijn geringheid en mijn geringheid aan geschenken mij

zal weg willen sturen, zal ik dit zand en dit ~~dan zal ik naar Maria gaan en dan zal ik Haar geel zand gemengd met~~ bloed aanbieden en zeggen: ~~Maria,~~ omwille van dit bloed, ~~dat ik heb~~ vergoten, in de strijd om mijn vaderland, in de strijd voor mijn vrouw en mijn ouders en voor alle Nederlanders, ~~wil naar Uw Zoon gaan en mij een voorspraak zijn.~~ laat me binnen.

Kom, dood, maak een einde aan deze verschrikking, aan dit wachten, ik ben bereid.

Maar de dood wil hen niet die er om vragen.

Iemand begint te bidden. Eentonig en jammerend klinkt zijn stem achter mij en ik lach.

Ik lach plots--ik lach luidop.

Zo wonderlijk komisch, zo lachwekkend lijkt me ineens die situatie waarin wij verkeren: Een troep jonge kerels, half uitgekleed, plat op hun buik in het zand, wachtend op den maaier met zijn zeis, dat ik moet lachen en mij opricht.

Maar die lach wijkt van mijn lippen. Ik zie om mij heen- grauwe angstige gezichten, getroffen kameraden, verwrongen monden, en kermende kelen. Gekromde vingers en gebalde vuisten van hen die niets meer voelen. En dan roept een stem: Moeder, moeder, ik ben getroffen. En ik val weer plat op de aarde, want een angst om iets ergers dan de dood grijpt me aan: God, laat me niet verminken. Ik schuif mijn handen onder mijn borst en knijp mijn ogen stijf toe, vermink niet mijn armen en schiet niet in mijn ogen....

De dood deed zijn werk, de kogels verwijderen zich.

We moeten opstaan, want boven ons cirkelen vliegtuigen, scheren in daverend geweld over bostoppen en vlakte. Er worden seinlappen uitgelegd, bloedrode vlaggen met zwarte hakenkruisen. en oranje lappen.

De gevangenen worden bijeengedreven en tussen twee soldaten wordt onze batalfonscommandant in zijn overhemd weggeleid. leidt men Ik zie zijn bovenlichaam, langs zijn adamsappel wippen.

Als het blijft regenen krijgen we bevel om een jas te zoeken en we lopen langs de loopgraven en trekken de eerste de beste jas aan, die we kunnen vinden. Ik grijp een overjas. Hij past vrij goed, maar mijn strepen ben ik kwijt--eindelijk.

In een beukenbos worden we bijeengebracht. (Een deel van ons moet mortieren naar voren sjouwen. Ik zie Henk en Henk. Ze zien-ze leven nog!)

"Du," commandeert een Duits officier, "Gewundeten holen, hierholen, schnell !"

Ik loop de vlakte op. Links en rechts liggen mannen. Sommigen wenken

De eerste die ik opneem heeft schoten in zijn arm en rug. Het hemd is van achter geheel opengereten. Zijn rug is eèn bloedvlek. Ik kan dien man zo niet wegdragen en ik roep om hulp.

Voorzichtig dragen we met drieën hem tussen de bomen. Slap hangt de rechterarm langs het lichaam. Voorzichtig jongens, voorzichtig, kreunt ~~zijn mond~~ hij.

We gaan weer de vlakte op en brengen een bewusteloze weg, weg van de vlakte waar de kogels nu weer overheenstuiven als regendruppels in een stormige bui, in woedend gehuil als was de dood woedend dat hij nog niet meer slachtoffers heeft kunnen grijpen. Bloed in zijn haren, bloed langs zijn arm en been, bloed in een fijn straaltje langs zijn buik. Toch leeft hij nog.

En we wagen ons opnieuw op de vlakte en ik neem een man in mijn armen, die daar stil om hoog ligt te staren en niets ziet. Dwars door zijn ogen ging de kogel en dikke bloedkorsten zitten nu op de plaats waar ~~een~~

daarstraks nog die ogen leefden. Ik stik haast van woede en tranen, ~~die als een bal in mijn keel blijven steken~~. Ogen,die straks nog de zon en de lucht,de bomen en de brem,de vrienden en vijanden zagen, ze hebben het licht in die ogen geblust. Die ogen zullen nooit meer turen over de korrel van een geweer,dat klaar ligt om een vijand te verhinderen ~~jouw~~ grond te betreden. Die ogen zijn zonder licht en zullen geen land,en geen groen,geen vrouw en geen moeder meer zien. Ze zijn gesloten voor altijd. O dwaze haat,o ellendige mensheid,die het licht uit die ogen stiet en de zon voor die ogen verduisterde.

Heb ik je goed toegedekt,jongen ?

Met noodverbanden en zakdoeken verbinden we de gewonden en dragen af en aan met dekens om hen toe te dekken.

Onder twee dekens ligt mijn ~~kameraad~~ zaaiman. Mitrailleurkogels drongen door zijn knie en een schot ging door zijn bovenarm.

Ik monter hem wat op en verleg zo nu en dan zijn been,dat hevig pijn doet.

Er wordt wat eten verdeeld en ik bemachtig een stuk worst.

"Heb je trek?"vraag ik mijn kameraad en als hij knikt voer ik hem de worst.

Onder een boom zit onze commandant te snikken. Hij heeft een korporaalsjas aan. Ja,hier op de vlakte verbleken sterren en verliest goud zijn glans.

Als ik moe tegen een boom leun,biedt een Duits onderofficier mij een doosje sigarettenaan.

Diep zuig ik de rook in mijn longen.

~~Heerlijk.~~

"Smeckt es?" vraagt een Duits solaadt.

"Prima!"antwoord ik.

Dan barsten boven ons de laatste kartetsen en wij krimpen ineen en kijken naar de Duitsers die met grimmige gezichten kaarsrecht blijven staan en geen spier op hun gezicht vertrekken.

Een tak komt krakend naar beneden en verschrikt kijk ik naar boven.

"Angst?"vraagt de soldaat lachend.

Ik trek mijn schouders maar eens op.

"Sie sind keine Krieger!"zegt de soldaat."Wenn wir hier in diesen Stellungen gesessen hätten,war kein Maus hindurchgekommen."

"Vielleicht,"antwoord ik.

"Bestimmt!"gaat hij door."Dies ist nichts für uns. In Polen haben wir schon ein Krieg gewonnen.x Und morgen stehen wir in Utrecht."

"Dort wartet eine starke Linie."

x Belgien und Frankreich sind schon genommen.

Hij lacht verachtelijk.

"In eine Stunde sind wir drüber."

"Finden Sie Krieg nicht schrecklich ?"vraag ik plots.

Zijn blauwe ogen in het grauwzwarte gezicht staren in de verte.Ik zie plots dat het feitelijk nog maar een jongen is. Twintig,eenentwintig jaar op zijn hoogst.

"Ja,Krieg ist nichts. Ich komm" aus Wien und von 38 ab bin ich nicht zu Haus gewesen. ~~Mutter~~ Die Mutter und Geschwister hab ich nicht mehr gesehen. "Und,das-das tun die Engländer. Aber England muss kaput. Und Gegen euch haben wir nichts,die Engländer die machen das!" gehen nach

Hij moet vooruit met het bataljon mee.

"Commando's klinken. Nicht schiessen,eigene Truppen vor. Soldaten nemen die over. Mortieren en mitrailleurs worden naar voren gedragen en tussen de bomen verdwijnen de bataljons die ons overvielen. Verder op dreunen de slagen en boven onze hoofden zwerven verdwaalde kogels

Hier sieht man Kleib. sjouwen met een Duits ~~[illegible]~~ mortier

en slaan in de stammen.

Dan keren we het bos de rug toe, waar de dood loerde tussen de stammen en zijn ~~handen~~ klauwen links en rechts grepen tussen onze gelederen.

En stil druk ik enkele handen van vrienden, die met mij dit overleefden.

Hoofdstuk VI

Prikkeldraad rondom

13 Mei 1940

Nu ik hier loop langs de helling van de berg, langs de in brand geschoten boerderij, waarvan de vlammen nog lekken en vreten, schiet me ineens foto's te binnen uit oude illustraties, waarop troepen krijgsgevangenen, bewaakt door enkele soldaten, weggevoerd werden naar kampen in vreemde landen of in volgepropte wagons schokkend en schuddend over de spoorlijnen naar onbekende oorden denderden.

Dan steeg een vaag gevoel van medelijden in je op, medelijden met de afgetobde kerels, die met gebogen hoofden en ingezakte schouders dodelijk vermoeid langs de kapotgeslagen wegen marcheerden.

Sommigen ondersteunden gewonde kameraden, die aan alle kanten verbonden, nauwelijks de ene voet voor de andere konden zetten. Triest waren die foto's.

Maar zal een van hen die nu met mij voortmarcheren naar het Oosten, bewaakt door een viertal Duitsers, ooit ~~maar~~ een seconde zich verbeeld hebben dat hem hetzelfde zou kunnen overkomen?

Het is een trieste troep waarvan ik de laatste ben.

Met drie anderen draag ik mijn kameraad die languuit, bleek en kreunend, in een deken ligt. Wij doen ons best hem zo goed mogelijk te dragen zodat zijn been en zijn arm zo min mogelijk pijn doen, maar hij is zwaar en we voelen nu pas hoe vermoeid we zijn. We kunnen onze vingers bijna niet om de rand van de deken houden en telkens moeten we verwisselen en onze last op de natte weg neerleggen.

Triest is de weg die we gaan naar Wageningen. Links en rechts zijn bomen geveld en staan de stamstompen als waren ze er afgedraaid, beroofd van hun kroon langs de weg. Versplinterd en afgeblot is de bast als sloeg de bliksem in. Dode koeien met dikke penzen liggen in de weiden. Hulzen van projectielen, takken en prikkeldraad zijn gezaaid over de weg tuussen gasmaskers en helmen, broodzakken en tunieken.

Daar ligt een gesneuvelde soldaat.

~~Daar ligt~~ languit over de weg ~~achter~~ naast een boom ~~een gesneuvelde soldaat~~. Zijn armen zijn opgetrokken en zijn vuisten gebald. ~~Stil~~ staren de ogen naar de blauwe lucht en de zon boven hem. Een randje wit van zijn tanden ~~blinkt~~ onder de even opgetrokken lip.. Zijn voeten steken in een bosje brem. Langs de slaap ~~is~~ liep een smal ~~streepje~~ bloed. ~~Dat loopt~~ langs zijn wang ~~en is~~ naar beneden gedruppeld tot op de weg.

Hij ligt daar als een marmeren beeld dat van zijn voet stuk viel,

Stond jij hier als voorpost, ~~jongen~~? ~~Of ben je al vader misschien? Ik kan het niet zien aan je wasbleek gezicht.~~ Trachtte jij je te dekken achter die boom voor de dood die loerde ginds uit de heuvels? Jij zult het nooit meer vertellen. Ik ken je niet en ik weet niet of je een goed soldaat was. ~~Ik weet maar één~~ ding. Dat je daar ging staan waar men je gecommandeerd had. Dat je de moed had iets te doen voor je vaderland en ik weet dat dat moed kost. Nu zal God je met eigen handen toedekken en balsemen, want wie in Mei sterft en zijn lichaam en hart geeft voor zijn land en zijn broeders, naar die zal God Zijn engelen sturen om hem te leiden naar zijn hemelse waranden.

Er zijn hier veel jongens gesneuveld.

Ze liggen met opgetrokken knieën, de handen voor de borst, het gezicht in het gras, in allerlei houdingen.

Ik groet jullie in stilte.

~~Voorbij een~~

*2 Uit de etalage waar je door de gebroken ruite zo binnenkunt stappen haan Duitsers zich te verkleden. Ze stoken zich c[illegible] gloednieuw ondergoed - ~~[illegible]~~ flessen jenever e cognac in hun binnenzakken bij zich, stund[illegible] chocoladewinkels en doen zich te goed aan allerlei versnaperingen. ~~[illegible]~~ ~~de uitgehongerde Hollanders~~ ~~hadden~~ ~~liever~~ waren zij dat niet die liever kanonnen dan brood hadden.

Voorbij een deerlijk gehavend huis, wordt gasalarm gegeven. ~~Vlug~~ Snel trekken de Duitse soldaten het gasmasker voor hun gezicht, maar wij hebben ons masker achter moeten laten en lopen onbeschermd door het gasbeschoten land. Het blijkt maar een oefening te zijn geweest

Zal dit dan toch onze dood betekenen. Wij kijken elkander aan en zwijgend begrijpen we elkaar. De kogelregen spaarde ons, nu zal dan t het einde komen. ~~Maar~~ Nu de redding nabij scheen, voel ik weer hevig de hang naar het leven. Nu kan ik er haast niet meer van scheiden.

Ik sla de kraag van mijn jas voor mijn mond en adem voorzichtig d lucht in.* Niets verraadt de aanwezigheid van gas. Ook waait het nog al. Toch voelen we ons pas gerust wanneer we de gevaarlijke zone voor bij zijn en de soldaten hun gasmasker weer afzetten.

De eerste huizenrijen komen in zicht. Kogels doorzeefden de muren ruiten liggen versplinterd over de grond. Hier en daar staat een woni in brand.

Bij de kromming van de weg komt ons de Nachschub van het Duitse leger tegemoet. ~~Een~~ Met donderend geraas ~~slaat in onze oren~~: Auto's, grot wagens op rupsbanden met houtgasmotoren, kraanwagens, pantserauto's, ta wagens, motoren alles in zwartgrauwe kleuren passeren en daveren voor ons. In eindeloze rijen marcheren er soldaten, gecamoufleerd in hun t gervellen. Zingend gaan zij langs de weg: Wir sind die Führersoldaten.

Wat een contrast, die opgewekte troepen en wij, een armzalige groep gebukt en vermoeid met de ~~jongens~~ gewonden slepend. Wat zou in hun hart omgaan als zij die mannen zien, met die lichtloze ogen, met die a rukte arm en die bloedende wonden?

~~Ons hart krimpt ineen.~~

~~Want~~ Straks zullen die eindeloze groepen zich meten met onze jongens en ~~hun~~ dapperheid zal niet baten tegen ~~dit geweld~~.

Wij brengen de gewonden in een veldlazaret en dan gaat het verder met honderden gevangenen die reeds staan te wachten. In looppas en m de handen op het hoofd, ~~gaat het~~ voort naar Wageningen, dan dwars door brandende stad, die vol rook en vlammen staat. Zwartgeblakerd en inee gezakt onder de mokerslagen van barstende projectielen snakt zij nog naar een laatste restje adem. Maar de branden vreten aan de muren en balken en daar stort wederom een bouwwerk ineen--door mensenhanden c gericht, door mensenhanden vernield. *2

Ergens op een plein worden wij verzameld en opgeladen op vrachtau to's. Dan weggevoerd naar Arnhem, waar we op de cementen vloer van de grote kazerne de nacht doorbrengen.

De volgende morgen vind ik Huib en Henk en ~~mijn~~ enkele kameraden van de staf terug. Wij drukken handen en zijn blij.

Blij dat we leven, blij dat het geweld van de dood nu voorbij is, blij om elkaar.

Om de afrastering ~~van~~ de kazerne verdringen zich honderden manner en vrouwen. Zij zoeken zonen en verwanten van het achtste, dat ~~mi~~ rende bestond uit mannen van Arnhem en omgeving. Ze gooien pakjes sigaret reiken actetassen en koffertjes. Een broodkar rijdt binnen en ieder van ons krijgt een wittebrood. Vriendelijke handen schenken koffie.

Op een klein reepje papier schrijf ik iets naar mijn vrouw: Houd taai liefste, tot nu toe ben ik er gezond doorheengekomen. Ik stop het twee dames toe, die beloven voor verdere expeditie te zorgen. Helaas bereicht mijn vrouw

14 Mei De volgende dag ~~Spoedig~~ marcheren we af in een stralende zonnemorgen langs Wester voort en Duiven naar Zevenaar, over de opgeblazen brug en langs rijer burgers die ons vaarwel wuiven, langs schreiende vrouwen en ernstige

Met de handen in de nek moeten we hardlopen voor de officieren nog eens nog eens

* Dan zie ik een gasmasker liggen. Ik raap hem op om te zapen en als het toegestaan wordt en ik het opred, blijft het prima te passen. Wel zijn de glazen niet ingevet en ze beslaan terstond zodat ik geen kans voor ogen zie. Blijk niet iemand me het masker af-omijt het aan de kant - Ik krijg een stomp - te doodgewone soldaat mijt het niet notis aad ik ce gasmasker heb. Dezelfde heer laat ce soldaat uitkleden en zijn broek uitpelleen - Zijn de vieze verketen kwaadbroek van den Duitsen mag hij aanhouden en de mij pronkt even later met de ~~[illegible]~~ Hollandse broek.

* Zoals een officier naderd gaat het in looppas met de handen in de nek
Een sadistisch genoegen moet dat zijn voor die Hunnen, als wij daar - looppas voorbijgaan
Ze staan elkaar als de honden en wijzen lachend naar ons

In de etalage staan dwergen zich te verkleden. Ze stelen zich in overvloeiend ondergoed - ~~proppen~~ flessen jenever e cognac in jas binnenzak ~~bij zich~~, plunderen chocoladewinkels e doen zich te goed aan allerlei versnaperingen. ~~Als~~, ~~de uitgehongerste stakkers~~ ~~hebben~~ ~~liever~~ kartonnen dan brood ~~zouden~~ waren zij dat niet die liever

Voorbij een deerlijk gehavend huis, wordt gasalarm gegeven. ~~Vlug~~ Snel trekken de Duitse soldaten het gasmasker voor hun gezicht, maar wij hebben ons masker achter moeten laten en lopen onbeschermd door het gasbeschoten land. Het blijkt maar een oefening te zijn geweest

Zal dit dan toch onze dood betekenen. Wij kijken elkander aan en zwijgend begrijpen we elkaar. De kogelregen spaarde ons, nu zal dan toch het einde komen. ~~Maar~~ Nu de redding nabij scheen, voel ik weer hevig de hang naar het leven. Nu kan ik er haast niet meer van scheiden.

Ik sla de kraag van mijn jas voor mijn mond en adem voorzichtig de lucht in.* Niets verraadt de aanwezigheid van gas. Ook waait het nog al. Toch voelen we ons pas gerust wanneer we de gevaarlijke zone voorbij zijn en de soldaten hun gasmasker weer afzetten.

De eerste huizenrijen komen in zicht. Kogels doorzeefden de muren ~~en~~ ruiten liggen versplinterd over de grond. Hier en daar staat een woning in brand.

Bij de kromming van de weg komt ons de Nachschub van het Duitse leger tegemoet. ~~Een~~ Met donderend geraas ~~slaat in onze oren~~: Auto's, grote wagens op rupsbanden met houtgasmotoren, kraanwagens, pantserauto's, tankwagens, motoren alles in zwartgrauwe kleuren passeren en daveren voorbij ons. In eindeloze rijen marcheren er soldaten, gecamoufleerd in hun tijgervellen. Zingend gaan zij langs de weg: Wir sind die Führersoldaten.

Wat een contrast, die opgewekte troepen en wij, een armzalige groep, gebukt en vermoeid met de ~~jongens~~ gewonden, slepend. Wat zou in hun hart omgaan als zij die mannen zien, met die lichtloze ogen, met die afgerukte arm en die bloedende wonden?

~~Ons hart krimpt ineen.~~

~~Want~~ Straks zullen die eindeloze groepen zich meten met onze jongens en ~~hun~~ dapperheid zal niet baten tegen ~~dit geweld~~.

Wij brengen de gewonden in een veldlazaret en dan gaat het verder met honderden gevangenen die reeds staan te wachten.* In looppas en met de handen op het hoofd, ~~gaat het~~ voort naar Wageningen, dan dwars door de brandende stad, die vol rook en vlammen staat. Zwartgeblakerd en ineengezakt onder de mokerslagen van barstende projectielen snakt zij nog naar een laatste restje adem. Maar de branden vreten aan de muren en balken en daar stort wederom een bouwwerk ineen--door mensenhanden opgericht, door mensenhanden vernield.* 2

Ergens op een plein worden wij verzameld en opgeladen op vrachtauto's. Dan weggevoerd naar Arnhem, waar we op de cementen vloer van de grote kazerne de nacht doorbrengen.

De volgende morgen vind ik Huib en Henk en ~~mijn~~ enkele kameraden van de staf terug. Wij drukken handen en zijn blij.

Blij dat we leven, blij dat het geweld van de dood nu voorbij is, blij om elkaar.

Om de afrastering ~~van~~ de kazerne verdringen zich honderden mannen en vrouwen. Zij zoeken zonen en verwanten van het achtste, dat ~~mitendeels~~ bestond uit mannen van Arnhem en omgeving. Ze gooien pakjes sigaretten, reiken actetassen en koffertjes. Een broodkar rijdt binnen en ieder van ons krijgt een wittebrood. Vriendelijke handen schenken koffie.

Op een klein reepje papier schrijf ik iets naar mijn vrouw: Houd je taai liefste, tot nu toe ben ik er gezond doorheengekomen. Ik stop het twee dames toe, die beloven voor verdere expeditie te zorgen. Helaas bereikte het nooit mijn vrouw.

14 Mei De volgende dag ~~Spoedig~~ marcheren we af in een stralende zonnemorgen langs Westervoort en Duiven naar Zevenaar, over de opgeblazen brug en langs rijen burgers die ons vaarwel wuiven, langs schreiende vrouwen en ernstige

* Zodra een officier nadert gaat het in looppas met de handen in de nek
Een sadistisch genoegen moet dat zijn voor deze Hunnen, als wij daar in looppas voorbijtrekken
Ze staan elkaar op de schouders en wijzen lachend naar ons.

mannen.

In een eindeloze colonne trekken we langs de weg en we zijn goedgemutst,want...we leven.

We schooien sigaretten bij elkaar,ik vraag om een zakdoek,want mijn enige bezit was tot nu toe een wittebrood en vijf sigaren en het is niet aanlokkelijk daarmee een gevangenschap tegemoet te gaan. Onze baarden gloeien in de zon en we slurpen emmers water die vlugge en hulpvaardige handen voor ons langs de weg zetten.

Op een stapeltje stenen zit ik voor de zoveelste maal te turen naar het landschap voor me. Drie weken ben ik nu gevangene, ~~waarvan een week doorgebracht in het Durchganslager te Bocholt en twee weken reeds te Neubrandenburg~~,de zeven eeuwen oude stad waar Fritz Reuter ~~woonde~~,maar waarvan wij niets zien dan een hoge kerktoren in rode baksteen. Het is een wonderlijk mooi landschap achter de vierkanten van de dubbele haag van prikkeldraad.

in dit nieuwe kamp die zelf zeven jaar gevangen zat - zijn verzeling gedichten schreef

Rechts blinkt een zilveren moot van een groot meer,waarop lichte zeilbootjes laveren.Tegen de heuvelwand is alles donker van bossen en struiken.Links van het meer liggen heuvels,smaragdgroen begroeid met korenhalmen,of bruin,grijs en lichtgeel getint met erdoorheen grijsgroene en donkere boompartijen. Daarboven een felblauwe lucht met enkele watten wolken. In bochtige kronkels slingert er zich een weg doorheen. Herten lopen er vrij rond.

Je zou willen gaan kijken naar dat meer en die bomen,maar je bent gevangene,een nummer uit een Stamlager,met honderden in een barak,met duizenden in dit gedeelte,met tienduizenden in dit kamp.

Wij in ons groengrijze uniform vormen een apart Nederlands dorp. Aan de overkant wonen de Polen.Zij zijn gekleed in bruine uniformen. Ook de Fransen en de Belgen dragen die kleur.De enkele Engelsen zitten tussen de Fransen.

Er zullen nog meer dorpen gesticht worden hier. En wat eerst Europees was,wordt nu kosmopolitisch,want daarstraks hebben we even gekeken naar de nieuwe aanwinst aan krijgsgevangenen,welke werd binnengevoerd. 't Lijkt wel of het hele Franse leger is gevangen genomen zoveel zijn er. En in allerlei tinten. Zwarten uit de Congo, uit Cameroun,uit Senegal en Somaliland en van de Ivoorkust. Marokkanen en Algerijnen,Arabieren,en Indochinezen met hun gele kleur en kleine gestalte volgden en sjokten mee in de lange stoet. Ze droegen koffers en ransels,vogelkooien,waskommen,gebroken koffie-en theepotten, pannen en blikken.

15 * Ze zullen het vierkant verderop bewonen en als wij gevangen zitten achter prikkeldraad. En zij zullen kijken naar de hoeken waar op hoge uitkijkposten de dreigende mitrailleurs naar buiten steken.

Vervloekt prikkeldraad.

Voortdurend moet ik nu omkijken,want de etenhalers zijn weg met de kisten en kunnen ieder ogenblik terugkomen met de Pellkartoffeln en de Gulasch. En als dat er is,moet je er bij zijn,~~want ben je er niet~~ ~~dan~~ is je portie verkocht. En een portie overslaan,~~dat~~ gaat niet. Ze zijn niet te groot en veel vet en vlees wordt er niet aan gespendeerd. ~~Maar met de Gulasch,de vleessoep,kun je het er net mee doen en het gaat er in als koek.~~

Over een uurtje komen de broden. Met vijf man een kuch per dag,is

en je moet uitkijken voor die mikken. Dat zijn dieven tot en met

20 Mei

We zijn dodelijk bang dat we weggaan. We zijn tot op een tachtig centimeter van de grond open. Sluib, Henk en ik zijn de hele nacht is alleen degene die middenin liggen een beetje warmte krijgen omdat we als marmotten tegen elkaar liggen.

11

Een week blijven we in Bocholt. Dan worden we gewapend met een bescheidenmaatje bloedworst en een stukje zoetebrood naar het duchtpaarlager te reizen. Reizen kun je ~~zeiten~~ ~~moeilijk~~ noemen. Met 41 man worden we in een beestenwagen gestopt, waarin kortopleiden blijkbaar kalk of cement is vervoerd. De wagons worden deeglijk gesperdeeld en er is maar een kleine opening waarin wat frisse lucht binnenstromt. 't Is binnen om te stikken van het stof en de stank. En 't is maar goed dat we niet weten dat de reis 21 uur zal duren. Je kunt niet staan, niet zitten alleen maar hangen tegen de wand, langs tegen elkaar, en je wordt dan elken geschud tot je zo bont als een gekleurd ei en uiteindelijk zakken we toch op de vloer en proberen te slapen. Henk ligt met zijn hoofd in mijn schoot net als ik in een onmogelijke houding. Hij snurkt zachtjes en ik durf me niet beweegen uit vrees hem wakker te maken.

Eenmaal wordt met veel lawaai en geschreeuw de deur weer opengeschoven. We mogen even naar buiten om de zo noodzakelijke boodschappen langs de spoorbaan te doen. Als dat gebeurd is blijft de deur nog een poos open. Van de andere kant komt een trein met Duitse soldaten die vlak tegenover ons blijft stilstaan. De mannen hebben onbetaalbare pret met ons. Met ons blijkbaar. Maar ze spreken een dialekt dat onverstaanbaar is.

Du mußt dich rasieren, sagte er zu mir.

Man wird euch rasieren, warte nur – antwoord ik.

De woorden maakt zich kwaad en 't is nu goed dat de trein weer vertrekt.

Op een ander station komt een officier aan bij ons toe. Hij steekt ons een doosje sigaretten in de hand. Hij informeert waar we komen en probeert ons wat meer te spreken.

Es dauert nicht lange – grüss Gott zegt hij ten afscheid.

Het laatste station waar we stoppen heet Grüstrow. Op het perron lopen wat vroege werkleiden en enkele vrouwen – ze hebben geen belangstelling voor ons. En tenslotte zijn we aan op de laatste stopplaats:

Neubrandenburg

In rijen van vier marcheren we nu onder de voodbaksten poortjes door de stad uit naar ons kamp.

Nicht arbeiten, nicht fressen, toch een ~~mof~~ offiziersmof. Je wordt zwak en voelt het wanneer je gaat zitten of als je weer opstaat. Telkens komt er zo'n zwartgrijze waas voor je ogen, soms oranje als een zon, soms paars of helgroen.

ook al niet te veel, als je wel een, nee wel twee van die broodjes achter mekeer zou opkunnen. Maar ~~je kunt en~~ je moet het er mee doen ... en je hoeft niet te werken, dus je hebt niet veel te verwerken.x Zo nu en dan gaan we eens een gat graven of we sjouwen met planken en bouwmateriaal, want voortdurend worden er nieuwe barakken bijgezet. Maar zo'n karweitje levert een extra portie aardappelen op.

De dagen gaan eindeloos traag en eentonig rijen ze zich aaneen. Zo nu en dan gebeurt er eens wat. Pokken inenten, inenten voor typhus en registratie.x Maar meestal, wanneer de Barackenführer ons om zes uur gewekt heeft met zijn 'raus, 'raus en we onze koffie opgeslobberd hebben en als we dan wat hebben gemarcheerd en gegymd, voor een goede stoelgang dan ligt een hele dag voor ons van onzalig nietsdoen en eindeloos prakkizeren.

Je denkt aan de afgelopen dagen en weken; aan de 21 urige reis in gesloten wagons waar je bijna in stikte, langs de eindeloze Duitse rails over Hamburg, Bremen naar Mecklenburg. Je piekert over thuis en worstelt met de geruchten. Den Haag ligt plat, Rotterdam is verwoest, morgen gaan we naar huis, de hele zomer moeten we hier blijven, Jansen is ook dood, de hele staf moet gesneuveld zijn op ons na; van de Compagnieën zijn er ook maar enkelen gered; nee, niet morgen gaan we naar huis, maar volgende week, nee, niet Jansen is dood, maar Pietersen; in den Haag en Rotterdam is niets gebeurd, maar in Amsterdam staat geen huis meer recht; de Kompagnieën hebben maar een paar man verloren, maar het tweede bataljon moet weggemaaid zijn. En morgen...morgen leeft het tweede bataljon, zal Amsterdam ongedeerd zijn, zullen den Haag en Rotterdam half verwoest blijken, morgen zullen we overmorgen, en overmorgen de volgende week naar huis gaan. Als giftige slangen sluipen ze rond, de geruchten, fantasieën van medogenloze geesten, die uit interesaantdoenerij middelpunt willen zijn van gretige oren en ~~xxxxxx~~ ogen. Uit alle hoeken ~~komen~~ kruipen, achter iedere barak vandaan, waar groepen soldaten bij een staan. Ze voeren het cachet van betrouwbaarheid omdat ze afkomstig zijn zogenaamd van de Officieren en de Duitse burgers die in het kamp werken. Maar ze vullen een giftige beker die je te drinken krijgt, iedere dag opnieuw. En met de duistere dromen en de angstige nachtfantasieën die komen, wanneer je des avonds in het stro kruipt van je krib, maken ze het verblijf hier tot een hel.

De dagen ~~xxxxxxxxxx~~ en de weken ze rijen zich aaneen in doffe eentonigheid.

En we worden er niet knapper op. Mijn kop is verbrand en bruin en ~~ik~~ een oerwoud van rode stoppels versiert mijn kaken. Het koperdraad onder mijn neus krijgt geweldige afmetingen, maar ik heb geen scheermes en geen apparaat, geen schaartje, zelfs geen zakmes om me wat te fatsoeneren. Het is een respectabel rijtje voorwerpen, die onontbeerlijk zijn voor een normaal mens en die ik niet heb. Ik heb geen zeep en geen handdoek, ik heb geen vork en geen lepel. ~~Uit~~ Mijn sokken zijn de hielen en de voorstukken versleten en mijn schoenen zijn aan alle kanten gebarsten. Mijn ondergoed is zwart en vies van zweet. Ik heb geen pen, geen potlood, geen sigaret, geen pijp, zelfs geen behoorlijke jas, want ik moet hier dag in dag uit rondlopen met een gevonden overjas, die om mijn lijf slobbert als een zak. Niets heb ik dan een zakdoek. Uit een stuk hout heb ik een lepel gesneden, en van een Duitsen fourier kreeg ik een eetketeltje, dat de hele dag op mijn buik bengelt, uit vrees dat

met een gleend mes

zwarte krijgs
no, een Pole
ble mishan-
el, ~~en~~ een
Chinese, je wordt
een bajonet
dreigd, zodat
iet uitkrijst van
gst.

de een of andere gauwdief die het niet zo nauw neemt met geweten en kameraadschap het zich zal toeeigenen.

Ja, wie zal denken dat in deze droeve dagen kameraadschap een grote troost zal zijn voor hen die hier noodgedwongen moeten verblijven, zal bedrogen uitkomen. Al deze mannen hebben met een voet op de drempel van de eeuwigheid gestaan, maar toch zijn er bij die het weinige brood van een kameraad weghalen, die op slinkse manier te veel aardappelen weten te bemachtigen, zodat een kameraad te weinig ontvangt, zij bezitten kopjes en handdoeken die hun niet toebehoren en zij roken nog steeds van een voorraad sigaretten, welke zij angstvallig bewaken en waarvan niet één zelfs een stompje zal mogen meegenieten.

Desillusie.

Iedere dag is eender in het kamp. Of het nu Maandag, Woensdag of Zondag is dat maakt geen verschil. 's Zondags alleen komen er wandelaars en nieuwsgierigen kijken naar het kamp, aan de andere zijde van het prikkeldraad, waarlangs een weg loopt. Zoiets als in een dierentuin, maar dit kosteloos. De belangstelling voor ons was gauw verdwenen, maar de zwarten en bruinen genieten een steeds groeiend publiek.

Zo nu en dan maken we een praatje met de Polen en Fransen en als we moeten werken, dan ook met de zwarten en Indochinezen. Ze zijn rijk voorzien van shag en zo nu en dan mogen we eens een sigaretje rollen. Met drieën of vieren zuigen we dan die tractatie in de lucht. In mijn portemonnaie bewaar ik zorgvuldig enkele peukjes. Als ik er nog een paar vind, kan ik er weer een sigaret van draaien.

De afgelopen Zondag was een feestdag. Voor de katholieken werd een mis gelezen in de open lucht.

Met duizenden stonden wij aangetreden rond het houten noodaltaar dat voor de keuken was opgesteld. Een Duitse priester deed de mis. ~~on gaf ons eerst de generale absolutie. Wij hebben Gregoriaanse gezangen~~ gezongen en knielden ~~in het zand~~ toen hoog boven onze hoofden de witte hostie door ~~de blanke~~ priesterhanden werd geheven. We zijn te communie gegaan ~~en~~ de priester zalfde de handen van drie onderoffisieren, die on ~~de hostie op de tong legden.~~

Een trieste morgen was het.

~~Maar in ons hart werd het licht en nieuwe moed doorzinderde onze~~ lichamen toen wij in het zand lagen ~~geknield en~~ met gesloten ogen God dankten dat hij ons liet leven ~~en wij~~ om kracht vroegen voor ons zelf en voor de anderen ~~om dit~~ kruis moedig te dragen.

Toen ~~ik weer~~ op mijn oude plaats op het stapeltje stenen zat, toen ~~zag ik het landschap door een waas van tranen~~

Alles heb ik meegenomen. Mij geloof niet aan God en moet van kerken, geestelijken en bidden niets hebben. Maar toch geloof ik dat mij een beetje onder de indruk is gekomen van de Gregoriaanse gezangen die over die Duitse heuvels schalden.

Uren kreunen we ook door op de W.C.s Vanavondlijks ben je klaar en loop je ~~weer~~ wat rond of je darmen komen weer in opstand waarom je opnieuw naar je vaste plaatsje op de drie houten latjes moet holken. De beste gesprekken zijn daar op die drie korte latjes gevoerd met je buurm links a rechts ~~van je~~ ~~af~~ met je overbuurman.

En de maand mei glijdt voorbij.

15*

Hun sokken zakken af, hun ogen hangen half open. Ze worden op een hoop bijeengedreven, want de mossen zijn dermate benauwd dat ze zichtbaar mee zullen brengen. Ze moeten ontluisd worden, uitgestoten en gebaad! Drie dagen en drie nachten staan de arme kerels in regen en koude buiten – Drie dagen en drie nachten. Uit het gebroken Frans van een Indo Chineesje hebben we kunnen opmaken dat ze enig jeuk in die beestenwagen hebben doorgebracht. En wij – wij wachten er niet als we onze behoefte moeten doen, tot hun verhaal echter hebben we begrepen dat zelfs eenmaal de prendels van de vagons werden weggeschoven.

Gulasch is vleessoep – althans voor de mossen, maar voor ons is het slechts warm water waar heel – de verte een stukje vlees naar gelekt heeft – En de Pellkartoffeln zijn tot mots gestoomd. Met je tien geboden moet elk de uit de kist pakken, met je tien geboden moet je ze opeten. De eerste de beste dag brak onze lepel die we met zijn tweeën moesten gebruiken en zo trek je met je nagels de schillen en ~~het zand weg~~ van de kartoffelen af en probeert zoveel mogelijk het zand te vermijden. Ongelukkig als je er rotte aardappelen onder treft, hoewel ze gewoonlijk mee tot mots zijn gekookt.

Hoofdstuk VII

TIEN DAGEN BOER

We zitten te wachten op de etenhalers die gauw genoeg met het brood zullen verschijnen.
De dag is eender als alle andere dagen.
Daar komt onze Barackenführer aan.
Siebzehn West antreten!
Zeventien West,daar horen Huib,Henk,Hein en ik bij.Sloom staan we op en slenteren naar onze plaatsen. Moeten we nu al weer appel gehouden worden, of worden we voor de zoveelste maal geteld.?
"Wie wil er gaan werken bij de boeren ?"
Op het land gaan werken,natuurlijk dat doen we. Eindelijk zal dat vervelende nietsdoen voorbij zijn en het gevoel een gevangene te zijn zullen we kunnen afschudden.En bij de boeren is natuurlijk eten in overvloed. Niet iedere dag kuch en Gulasch en Gulasch met Pellkartoffeln Bovendien zal er wel tabak zijn,want zelfs de peukjes worden schaars hier in het kamp.
"Kom Huib,kom Henk,vooruit Hein,"schreeuw ik. "We gaan naar de boeren."
Henk en Hein zijn direct bereid.Hoe dikwijls hebben we al niet tegen elkaar gezegd:Krijgen we de kans maar eens om te gaan werken.En nu is de kans er!
Huib maakt tegenwerpingen.
Er is sprake van dat de eerste transporten zullen weggaan en hij is bang dat we bij de boeren daar niets van zullen vernemen.Dan zit je over een half jaar nog in Duitsland.Bovendien zijn we geen boeren,we zullen dat zware werk niet kunnen volbrengen.
"Ben je beduveld!"zeg ik."Nou,wil je ons zeker in de steek laten."
Nee,daar is geen sprake van.
Met zijn vieren hebben we de dood getrotseerd op de Grebbeberg en hebben we lief en leed gedeeld in de gevangenkampen.Nu laten we elkaar niet meer in de steek. En de „ouwe"Huib,hij is van lichting 24,gaat mee naar de boeren.
Met vijftien man gaan we op stap,lopend. Dat valt tegen,want ver halen we het niet,dat weten we nú al.
Goedgemutst en trots als pauwen stappen we de poort uit van ons Lager en doorstroomt ons een gevoel alsof nu het grootste verdriet en de ergste zorg voorbij zijn,alsof we reeds vrije burgers zijn ,die kunnen gaan en staan waar ze willen,alsof we voorgoed onze gevangenschap vaarwel zeggen.
We marcheren langs het prikkeldraad,maar nu aan de buitenkant en we zingen van Blonde Mientje en Holderdebolder. Een nieuw avontuur tegemoet onder bewaking van een gemoedelijken Oldenburger.
Het valt niet mee om drie uur te lopen als je benen en je rug zo slap zijn,maar vlot nemen we de eerste dorpen. Dan gaat de weg scherp omhoog dwars door een van Duitslands prachtige bossen,waar achter de bomen en struiken vandaan zo nu en dan herten en reeën verschrikt opspringen en zich weghaasten.
Als het bos voorbij is ligt voor ons een zeldzaam panorama van bosjes en uitgestrekte velden in donker groen en grijs,bruin en geel. We pas-

De tweede dag komt Herr Müller reeds: So geht's nicht länger meine Herren. Wir mit fünf - zwei Tagen tun, machen sie noch nicht in zehn Tagen. Hij opent een riek en toont ons hoe en met gestrooid moet worden. Wild vliegen de bosse uiteen en 't hortelijke goed verspreid zich regelmatig over de akker. We proberen het hem na te doen als hij ons nog gewezen heeft hoe je riek vast moet pakken met de hand onder en niet op de steel. maar 't is te vergeefs. 't Is of mes het van de stelen je moggeroad mee ondraait. En met gepaste woorden maakt ie Herr Müller er op at dat wij geen boeren zijn en dat 't niet aangaat om van ons 100% werk te verwachten na eerst vier weken te uitgehongerd. Dat laatste bezorgt me een por van Albert.

serem Burg Stargard en komen tenslotte op de driespring, Godeswegen, Cammin en Riepke.

Welke weg zal het zijn ?

"Links," commandeert onze Oldenburger. "Maar eerst rusten, want ik niet meer! Jullie lopen me te hard met die warmte."

Dus we hebben die oud-gediende van 14-18 van de sokken gelopen. D straks vertelde hij zelf dat hij im Krieg, die hij nog steeds "de K noemt, gevangen had gezeten. Voel je nu niet dat wij een brokje vrij heid ruiken ?

Riepke wordt onze bestemming.

't Is een gehucht, diep gedoken in een dal tussen groene graanvel Het bestaat uit een herenhuis en zes kleine woningen, balken en leem opgetrokken. mensen wonen er in totaal.

De vrouwen zitten buiten en kinderen kruipen over de stoffige st We groeten vriendelijk maar ze zijn nog wat gereserveerd. De mannen dienen voor het merendeel in het Duitse leger en enkelen zijn er th met verlof.

We gaan ons wassen en krijgen daarna de eerste instructies. Herr Müller als Hilfspolizei wordt onze baas. Vijf uur is het opstaan ge blazen en de werkdag duurt tien uur. Zo krijgen we verschillende din te horen wat we allemaal moeten doen en ook wat we niet moeten doen Herr Inspektor verrast ons met een pakje shag en deelt wat sigaret uit. Dat smaakt heerlijk. Maar nog beter smaakt de Kartoffelsalat d twee dienstmeisjes in onze „kamer" klaarzetten. Nu hoeven we niet op e piepertje te kijken, want in de keuken is nog meer dan genoeg. We ete tot we niet meer kunnen en zijn ineens de Pellkartoffeln en de Kamp lasch vergeten.

Als we de aardappelen geschild hebben voor de volgende dag gaan naar bed en het deert ons niet dat de dubbele deur nog eens extra wordt afgesloten met een ijzeren stang. We zijn gevangenen, maar de hartelijkheid van de boeren, die een praatje zijn komen maken en die ons "ganz gemüttlich" vinden, heeft ons goed gedaan.

De volgende ochtend om vijf uur en na drie bord pap naar binnen te hebben gewerkt, worden we gewapend met een riek, w mee we op een akker, tegen een heuvel gelegen, mest moeten strooien. Het valt vooreerst niet mee en we zijn blij dat we kunnen gaan Früh stückken om half negen. De eerste sneden van het ontvangen brood werken we naar binnen. We hebben ook boerenboter en jam gekregen. *

Zo gaan de dagen voorbij met hard werken, met mest strooien en aardappelen poten, met sjouwen van graanzakken en ploegen en tenslot met het wieden van de bieten.

Daarvoor krijgen we een handschoffeltje, we binden een zak om onz knieën en dan kruipen we omhoog en omlaag langs de driehonderdvijft meter lange rijen, heuvel op, heuvel af. Iedere dag beginnen we er op nieuw aan met de moed der wanhoop, met dikke knieën, een geknakte rug en opgezwollen polsen. Je vingers staan krom van het vasthouder van het schoffeltje en je huid verbrandt onder de stralen van een barmhartige zon.

En in de verte roept de koekoek zijn eentonig lied.

Voort kruip ik over de harde kluiten van den kleiheuvel en naast mij slepen zich Hein de beeldhouwer, Henk de slager en Huib de café-

Hij vertelt me dat heel gewoon als ervoorbeeldnummer gebaxeerd volgens zoveel en zoveel procent.

De tweede dag komt Herr Müller zeggen: So geht's nicht länger meine Herren. Was wir mit fünf - zwei Tagen tun, machen sie noch nicht in zehn Tagen. Hij opent een riek en toont ons hoe en wat gestrooid moet worden. Hield vliegen de boze uitten en 't hoofdje goed verspreiden zich regelmatig over de akker. We proberen het hem na te doen als hij ons nog gewezen heeft hoe je een riek vast moet pakken met de hand onder en niet op de steel. maar 't is te zwaar. 't Is of mijn hoofd ondraait van de steel. je moggepaat mee ondraait. En met gepaste woorden maak ik Herr Müller er op attent dat wij geen boeren zijn en dat 't niet aangaat om van ons 100% werk te verwachten na eerst vier weken te zijn ingehongerd. Dat ...te bezorgt me een ... van Mühlib. Herr Müller blijft ... meurig e vitterig. ... zoeke tavond hoort de dienstmeisjes ... beloven Herr Müller onder kussen ... nellen nemen. ... so, met zo'n hulp ... we voorlopig gered.

serem Burg Stargard en komen tenslotte op de driespring, Godeswegen, Cammin en Riepke.

Welke weg zal het zijn ?

"Links," commandeert onze Oldenburger. "Maar eerst rusten, want ik kan niet meer! Jullie lopen me te hard met die warmte."

Dus we hebben die oud-gediende van 14-18 van de sokken gelopen! Daar straks vertelde hij zelf dat hij im Krieg, die hij nog steeds "den Krieg noemt, gevangen had gezeten. Voel je nu niet dat wij een brokje vrijheid ruiken ?

Riepke wordt onze bestemming.

't Is een gehucht, diep gedoken in een dal tussen groene graanvelden. Het bestaat uit een herenhuis en zes kleine woningen, ~~dat~~ balken en leem opgetrokken. ~~48~~ 28 mensen wonen er in totaal.

De vrouwen zitten buiten en kinderen kruipen over de stoffige straat. We groeten vriendelijk maar ze zijn nog wat gereserveerd. De mannen dienen voor het merendeel in het Duitse leger en enkelen zijn er thuis met verlof. De anderen zijn stokoud of piekjong en er is een maatje 70% arbeidsunfähig. zo veel hij.

We gaan ons wassen en krijgen daarna de eerste instructies. Herr Müller als Hilfspolizei wordt onze baas. Vijf uur is het opstaan geblazen en de werkdag duurt tien uur. Zo krijgen we verschillende dingen te horen wat we allemaal moeten doen en ook wat we niet moeten doen. Herr Inspektor verrast ons met een pakje shag en deelt wat sigaretten uit. Dat smaakt heerlijk. Maar nog beter smaakt de Kartoffelsalat die twee dienstmeisjes in onze "kamer" klaarzetten. Nu hoeven we niet op een piepertje te kijken, want in de keuken is nog meer dan genoeg. We eten tot we niet meer kunnen en zijn ineens de Pellkartoffeln en de Kampgulasch vergeten.

Als we de aardappelen geschild hebben voor de volgende dag gaan we naar bed en het deert ons niet dat de dubbele deur nog eens extra wordt afgesloten met een ijzeren stang. We zijn gevangenen, maar de hartelijkheid van de boeren, die een praatje zijn komen maken en die ons "ganz gemüttlich" vinden, heeft ons goed gedaan.

De volgende ochtend ~~worden we~~ staat om vijf uur ~~gewekt~~ Herr Müller voor de deur en na drie borden pap naar binnen te hebben gewerkt, worden we gewapend met een riek, waar mee we op een akker, tegen een heuvel gelegen, mest moeten strooien. Het valt vooreerst niet mee en we zijn blij dat we kunnen gaan Frühstücken om half negen. De eerste sneden van het ontvangen brood werken we naar binnen. We hebben ook boerenboter en jam gekregen.

Zo gaan de dagen voorbij met hard werken, met mest strooien en aardappelen poten, met sjouwen van graanzakken en ploegen en tenslotte met het wieden van de bieten.

~~Daarvoor krijgen we~~ Vanaf nu een handschoffeltje, ~~we~~ ze binden een zak om onze knieën ~~en dan~~ kruipen we omhoog en omlaag langs de driehonderdvijftig meter lange rijen, heuvel op, heuvel af. Iedere dag beginnen we er opnieuw aan met de moed der wanhoop, met dikke knieën, en een geknakte rug en opgezwollen polsen. Je vingers staan krom van het vasthouden van het schoffeltje en je huid verbrandt onder de stralen van een onbarmhartige zon.

En in de verte roept de koekoek zijn eentonig lied.

Voort kruip ik over de harde kluiten van den kleiheuvel en naast mij slepen zich Hein de beeldhouwer, Henk de slager en Huib de café-

x Dat had wat weten in de aarde eer die boeren dan - die Godvergeten uitbraak een niet Duits station aan durfden zetten. Uit nationaal socialisme in al zijn barbaarsheid. Deuren en vensters zu dicht en daar bleven het: Uit de K.R.O. Maar het zijn berichten met sterke Duitse invloed al doet het goed weer een vertrouwd Hollands geluid te horen.

houder zich voort. Huib kreunt dat zijn oude botten het niet uithoud en vloekt op ons dat hij zich heeft laten verleiden mee te gaan naar de boeren. Kwekwek zeiden de vogels. En op een twee meter afstand staat een vriewaar stom, naar ons te kij

Hakken plukken, eentje laten staan, hakken plukken, eentje laten sta dag in dag uit, tien uur aan een stuk op het land dat drieentwintig morgen groot was. En na zeven dagen zijn we pas op de helft. En die verdomde kwekkerig hond hun bel

We hebben een Amsterdammer bij ons van zeventien jaar. Soldaten hebben hem opgepikt, toen hij in de buurt van de Grebbeberg rondzwier Maar we vermoeden dat hij uit Hoenderloo komt. Hij kijkt je niet aan als je hem vraagt, hoe ze hem nu eigenlijk hebben gevangen en hi fantaseert wat over parachutisten, aan wie hij de weg niet wilde wijze en over een tante bij wie hij was gelogeerd. In een lange manche terbroek is hij hiergekomen, maar hij heeft er de pijpen vanafgeknipt de broek wat omgenaaid met de hulp van de dienstmeisjes. De eerste d vroeg de boer ons wie er met paarden om kon gaan en hij bood direct zijn diensten aan. Hij is dol op paarden.

"Kun je met twee paarden omgaan ?" vroeg de boer.

"Jawohl!" antwoordde de Amsterdammer.

"En met vier ?"

"O, jawohl,"

"En met zes ?"

"Jawohl, jawohl!"

De boer stond verwonderd en de Amsterdammer grinnikte: "Ik heb vaak genog op een groentekar gereje!"

Maar toen de volgende ochtend de paarden uit de stal werden gehaa en de knollen met hun achterwerk gooiden, toen was er geen Amsterdamm in de buurt.

Nu kruipt hij met zijn magere spillebenen ook tussen de knollen en hakt en plukt en laat de helft staan. En de koekoeken zwepen. En de oriewaar boeren.

Het is weer zeven uur en we sloffen langs de stoffige weg naar hu Ginds probeert de rodekruissoldaat, die ook mee is gega op een paard te kruipen. Hij heeft de hele dag mest moeten strooien de geploegde voren, maar de paarden trokken te hard en hij heeft zich af moeten beulen om het bij te houden. Dat werd hem te bar en telken als de knol voorbijkwam gaf hij hem eenn por met de steel van zijn r Maar paarden zijn g slimme beesten. Want nauwelijks zit de hospitaal soldaat op de rug van het beest of het gooit met een zwaain zijn ach werk omhoog en met een sierlijke boog vliegt de ruiter in de mest.

Tja, van boerenwerk en paarden moet je ook een beetje verstand heb ben.

Maar ondanks het onwennige en harde werk voelen we ons hier op on gemak. Als we 'savond de aardappelen hebben geschild en de peentjes schrapt, gaan we nog wat buurten bij de boeren. Ze informeren naar Hol landse toestanden en naar Kaiser Wilhelm. Ze laten ons eens duiken in hun tabakszakje en sigarettendoosjes en ze zetten radio aan, zodat we voor het eerst weer eens nieuws horen van Holland. x

'sZondags is wasdag. Je hebt er de andere dagen geen tijd voor en nu we zeep en zeeppoeder hebben gekregen zijn we toch eens blij dat we onze broeken en hemdjes die vier weken niet uit zijn geweest kunnen schoonmaken. We krijgen een steil en een wasbord en weldra hangen de eerste zakdoeken, broeken en hemden over de lijn. Sokken en shirts volgen.

De vloeken op de Engelsen en komen te voorschijn met illustraties waarin foto's van Rotterdam, dat door de Engelsen gebombardeerd is. Middelburg zwaar door de Fransen platgebrand, Wageningen door de Hollanders zelf platgeschoten. 't Lijkt zo dreinerig dat dat sleeht mensen met zwaget- en lessen 't zouden geloven. Of wel Duitsers.

En gemeenveld zijn. Tegen hun stomme hoppen is niet te redeneren. In heel Nederland zijn 30 vliegtuigen verloren gegaan, lees ik. Dan heeft ons batal-jon zichzelf zeer aardig geweerd door negen toestellen naar beneden te halen. Zou er niet 'n eenzie of een twee zijn moeten staan?

2 Maar er noch immer Käse, is hun stereotype vraag, want die primitieve hoppen denken dat wij alleen van kaas en melk leven. Dat is een Duitser stom!

x Ze lachen ons uit als we beweren dat er heel wat Duitsers in Holland gevieuwd moeten zijn, want zo voor en na zijn de verhalen losgekomen. In het kamp spraken we jongens uit Limburg, die wisten van de Ijssel, op de aftuitdijk en allen verhalen van de Rachtingen op Maas en IJssel en elders d

x Dat had wat meeten in de aarde eer die boeren dan - die Godvergeten uithoeke een niet Duits station aan durfden zetten. Uit nationaal socialisme is al zijn barbaarsheid. Deuren en vensters nu dicht en daar blonk het: Uit de K.R.O. Maar het zijn berichte met sterke Duitse uitlaat al doet het goed weer een vertrouwd Hollands geluid te horen.

houder zich voort. Huib kreunt dat zijn oude botten het niet uithouden en vloekt op ons dat hij zich heeft laten verleiden mee te gaan naar de boeren. Kochoch riepen de vogels. En op geen twee meter afstand staat een oviewaan stom, naar ons te kijken.

Hakken plukken, eentje laten staan, hakken plukken, eentje laten staan, dag in dag uit, tien uur aan een stuk op het land dat drieentwintig morgen groot was. En na zeven dagen zijn we pas op de helft. En die verbonden kochelling hunden hun beh kist. En daar staat we weer om.

We hebben een Amsterdammer bij ons van zeventien jaar. Soldaten hebben hem opgepikt, toen hij in de buurt van de Grebbeberg rondzwierf. Maar we vermoeden dat hij uit Hoenderloo komt. Hij kijkt je niet aan als je hem vraagt, hoe ze hem nu eigenlijk hebben gevangen en hij fantaseert wat over parachutisten, aan wie hij de weg niet wilde wijzen en over een tante bij wie hij was gelogeerd. In een lange manchesterbroek is hij hiergekomen, maar hij heeft er de pijpen vanafgeknipt en de broek wat omgenaaid met de hulp van de dienstmeisjes. De eerste dag vroeg de boer ons wie er met paarden om kon gaan en hij bood direct zijn diensten aan. Hij is dol op paarden.

"Kun je met twee paarden omgaan ?" vroeg de boer.

"Jawohl!" antwoordde de Amsterdammer.

"En met vier ?"

"O, jawohl,"

"En met zes ?"

"Jawohl, jawohl!"

De boer stond verwonderd en de Amsterdammer grinnikte: "Ik heb vaak genog op een groentekar gereje!"

Maar toen de volgende ochtend de paarden uit de stal werden gehaald en de knollen met hun achterwerk gooiden, toen was er geen Amsterdammer in de buurt.

Nu kruipt hij met zijn magere spillebenen ook tussen de knollen en hakt en plukt en laat de helft staan. En de kochoch zwepen. En de oviewaan boeren.

Het is weer zeven uur en we sloffen langs de stoffige weg naar huis. Ginds probeert de rodekruissoldaat, die ook mee is gegaan, op een paard te kruipen. Hij heeft de hele dag mest moeten strooien in de geploegde voren, maar de paarden trokken te hard en hij heeft zich af moeten beulen om het bij te houden. Dat werd hem te bar en telkens als de knol voorbijkwam gaf hij hem een por met de steel van zijn rieck. Maar paarden zijn slimme beesten. Want nauwelijks zit de hospitaal soldaat op de rug van het beest of het gooit met een zwaain zijn achterwerk omhoog en met een sierlijke boog vliegt de ruiter in de mest.

Tja, van boerenwerk en paarden moet je ook een beetje verstand hebben.

Maar ondanks het onwennige en harde werk voelen we ons hier op ons gemak. Als we 'savond de aardappelen hebben geschild en de peentjes geschrapt, gaan we nog wat buurten bij de boeren. Ze informeren naar Hollandse toestanden en naar Kaiser Wilhelm. Ze laten ons eens duiken in hun tabakszakje en sigarettendoosjes en ze zetten radio aan, zodat we voor het eerst weer eens nieuws horen van Holland. x

'sZondags is wasdag. Je hebt er de andere dagen geen tijd voor en nu we zeep en zeeppoeder hebben gekregen zijn we toch eens blij dat we onze broeken en hemdjes die vier weken niet uit zijn geweest kunnen schoonmaken. We krijgen een teil en een wasbord en weldra hangen de eerste zakdoeken, broeken en hemden over de lijn. Sokken en shirts volgen.

x Ze lachen ons uit als we beweren dat er heel wat Duitsers - Hollandsche gemeenveld moeten zijn, want kwamen zo vor e na zijn de verhalen losgekomen. In het kamp spraken we jongens uit Limburg, uit Brabant die vochten bij Grosel, op de Apeldoorn en allen vertellen van de machtige Hachtingen of Maas e Grave en eeders door ons infanterie aangericht x Maar zij halen kranten te voorschijn met artikelen van de enkele honderd.

× De muggen zijn ongemeen hier. Onze W.C. is door de Polen a priori onbruikbaar gemaakt. Diarrhee dwingt je soms er op een holletje naar toe te lopen, maar anders gaan we maar zitten tussen de sparren. Maar het is zoals dat je op de dijen blijft slaan om de muggen te weren.

Herr Müller komt met een scheermes en een tondeuse aandragen. Ik wil wel eens proberen of ik daarmee de haren die over oren en kragen han gen niet weg kan werken. Na de derde klant, komen de slachtoffers al zonder happen en trappen onder mijn handen vandaan. Zelfs de bloempot vorm weet ik met schaar en kam weg te werken. Allen ikzelf blijf met een ragebol zitten want er is niemand die me er van verlost.

× 's Middags zijn we gaan zwemmen in het meer en een van de boeren heeft bier gehaald, want we verdienen daar goed met ons ploeteren! Een mark negentig per dag is geen kleinigheid, vooral als je niets kunt kopen! Water moet je het dan anders mee doen dan het in bier omzetten....

× Aan alles komt een einde.

En nu zijn we dan weer op stap terug naar het kamp en kijken nog eens om naar de gele huisjes waarvoor de vrouwen en de oude boeren ons een laatst vaarwel toewuiven. Herr Müller heeft gezegd dat we sauber hadden gewerkt en de dienstmeisjes moesten per se een foto va ons hebben. In tien dagen tijd hebben zij zich reeds aan ons gehecht. We hoorden er al bij, bij die kleine familie in dat Mecklenburgse dal.

We komen weer het kamp binnen, dat nu tot in alle hoeken gevul met gevangenen. De open plekken zijn zelfs bezet met tenten. Er z veel Belgen en Fransen bijgekomen. De Belgen schooien om brood er en scheermesjes, omdat we toch naar huis gaan, en we geven alles w bezitten.

Dan we kruipen we in het stro en het suist in onze oren, eerst zacht, dan harder en harder: We gaan naar huis, morgen gaan we naar huis!

Onder groot enthousiasme van het Neubrandenbugse publiek en onde daverend gezongen liederen: Heimatlied van Holland en Daar is mijn Vaa marcheren we de volgende ochten door de aloude straten onder de bal nen Gotische poorten, met de primitieve beelden, door. En weer zitten w in goederenwagens en duurt de reis eenentwintig uur. Maar nu is ons hart licht van vreugde en nu is het einde van de reis geen onbekend doel. Nu zijn de deuren niet gesloten en zien we de velden en heuvel voorbijglijden en naderen we steeds dichter ons eigen land. Lübeck e Hamburg, Bremen en Munster rijden we voorbij en overal wuiven de Duit sers ons een hartelijk vaarwel toe. Op de stations hebben Rode Kr zusters gezorgd voor koffie en thee.

Eindelijk bereiken we Bentheim en daarachter ligt de Hollandse gr

Is het wonder dat tranen in onze ogen schieten? Ik kan het niet be schrijven wat ik voelde toen wij Holland binnenstoonden.

In Hengelo worden we onder daverend gejuich ontvangen. Ik ben ver gen met mezelf want van alle kanten stoppen de bewoners ons vol met sigaretten en boterhammen, met bouillon en koffie. Kleine kinderen komen aandragen met sigaretten en ik zie een pastoor een kist sigar wegschenken.

We worden gekeurd en geregistreerd en als we talrijke lijsten hebben ingevuld, als we gegeten hebben en ons hebben verfrist in een heer lijk bad, als we dan eindelijk op het perron staan en de trein binnenrolt die ons naar huis zal brengen, dan is ook het einde van het avo tuur dat begon in die mooie dagen van Mei voorbij.

Hoor, hoe de wielen zingen in regelmatig rythme: Weer naar huis, we naar huis, weer naar huis.

Josef, de Pool die hier wijwillig werkt, scheert ons. Hij heeft weemoedige ogen en is blij tegen ons zijn hart te kunnen luchten. O, die verfluchte Deutschen, wenn die zurückkommen – und wenn sie nur sehen: Die da kolen alles geld, ein, alles stehlen die ... und Diele, ... die Grüsse ... die Grosse ... Schwarzal und Lakunke

× De muggen zijn opmeer hier. Onze W.C. is door de Polen a priori onbruikbaar gemaakt. Diarrhee dwingt je soms er op een holletje naar toe te lopen, maar anders gaan we maar zitten tussen de sparren. Maar het is zoek dat je op je dijen blijft slaan om de muggen te weren.

Herr Müller komt met een scheermes en een tondeuse aandragen. Ik wil wel eens proberen of ik daarmee de haren die over oren en kragen hangen niet weg kan werken. Na de derde klant, komen de slachtoffers al zonder happen en trappen onder mijn handen vandaan. Zelfs de bloempotvorm weet ik met schaar en kam weg te werken. Allen ikzelf blijf met een ragbol zitten want er is niemand die me er van verlost.

× 's Middags zijn we gaan zwemmen in het meer en een van de boeren heeft bier gehaald, want we verdienen daar goed met ons ploeteren! Een mark negentig per dag is geen kleinigheid, vooral als je niets kunt kopen. Wat moet je het dan anders mee doen dan het in bier omzetten....

× Aan alles komt een einde.

En nu zijn we dan weer op stap terug naar het kamp en kijken nog eens om naar de gele huisjes waarvoor de vrouwen en de oude boeren ons een laatst vaarwel toewuiven. Herr Müller heeft gezegd dat we sauber hadden gewerkt en de dienstmeisjes moesten per se een foto van ons hebben. In tien dagen tijd hebben zij zich reeds aan ons gehecht. We hoorden er al bij, bij die kleine familie in dat Mecklenburgse dal.

We komen weer het kamp binnen, dat nu tot in alle hoeken gevul[d] ~~met gevangenen~~. De open plekken zijn zelfs bezet met tenten. Er z[ijn] veel Belgen en Fransen bijgekomen. De Belgen schooien om brood e[n] en scheermesjes, ~~als we~~ omdat we toch naar huis gaan, en we geven alles w[at] we bezitten.

~~En we~~ Dan kruipen we in het stro en het suist in onze oren, eerst zacht, dan harder en harder: We gaan naar huis, morgen gaan we naar huis!

Onder groot enthousiasme van het Neubrandenbugse publiek en onde[r] daverend gezongen liederen: [Wilhelmus van Holland en Daar is mijn va[der]land] marcheren we de volgende ochten door de aloude straten onder de bal[ken]nen Gotische poorten, met de primitieve beelden, door. En weer zitten w[e] in goederenwagens en duurt de reis eenentwintig uur. Maar nu is ons hart licht van vreugde en nu is het einde van de reis geen onbekend doel. Nu zijn de deuren niet gesloten en zien we de velden en heuvels voorbijglijden en naderen we steeds dichter ons eigen land. Lübeck en Hamburg, Bremen en Munster rijden we voorbij en overal wuiven de Duitsers ons een hartelijk vaarwel toe. ~~En~~ Op de stations hebben Rode Kruis zusters gezorgd voor koffie en thee.

Eindelijk bereiken we Bentheim en daarachter ligt de Hollandse grens. Is het wonder dat tranen in onze ogen schieten? Ik kan het niet beschrijven wat ik voelde toen wij Holland binnenstoomden.

In Hengelo worden we onder daverend gejuich ontvangen. Ik ben verlegen met mezelf want van alle kanten stoppen de bewoners ons vol met sigaretten en boterhammen, met bouillon en koffie. Kleine kinderen komen aandragen met sigaretten en ik zie een pastoor een kist sigaren wegschenken.

We worden gekeurd en geregistreerd en als we talrijke lijsten hebben ingevuld, als we gegeten hebben en ons hebben verfrist in een heerlijk bad, als we dan eindelijk op het perron staan en de trein binnenrolt die ons naar huis zal brengen, dan is ook het einde van het avontuur dat begon in die mooie dagen van Mei voorbij.

Hoor, hoe de wielen zingen in regelmatig rythme: Weer naar huis, weer naar huis, weer naar huis.